

PAKANKAMO PAGRINDO DĒSNIO KLAUSIMU

V. SEZEMANAS

Pakankamo pagrindo dėsnių reikšmė ir vieta logikoje

I

Siuo straipsniu norima tiksliau išaiškinti pažintinę pakankamo pagrindo dėsnių reikšmę, remiantis dialektinio materializmo požiūriu, t. y. pripažinus, kad pažinimas yra savitas realiosios būties atspindys. Tradicinė logika, paprastai, pasitenkina, nurodydama tą vaidmenį, kurį šis dėsnis vaidina įrodinėjimo teorijoje, bet neaiškina jo ryšio su kitais mąstymo dėsniais ir nenagrinėja tų skirtingų formų, kuriomis jis atvaizduoja objektyvią, nepriklausomą nuo sąmonės realybę. Kai kurių logikų nuomone, pakankamo pagrindo dėsnis žymiai skiriasi nuo kitų mąstymo dėsnių ir yra, taip sakant, nuošaliai nuo jų. Be to, logikų pažiūros į šitą dėsnių toli gražu nesutampa, ir todėl jis nevienodai formuluojamas.

Leibnicias, kuris pirmas pripažino pakankamo pagrindo dėsnių savarankišką mąstymo principu, priskiria jam dvejopą reikšmę — ontologinę ir loginę — ir išreiškia jį formulėmis, kurios abi tas reikšmes susieja. Vienaime laiške Klarkui Leibnicias aiškina: „Šitas principas nustato pakankamą pagrindą, dėl kurio tam tikras daiktas egzistuoja arba tam tikras teisingas teiginys įvyksta“. O „Monadologijoje“ jis apibūdina pakankamo pagrindo dėsnių kaip principą, kurio dėka mes nusimanome, kad nė vienas faktas negali būti pripažintas tikru ir nė vienas pasakymas negali būti teisingas be pakankamo pagrindo, dėl kurio yra kaip tik taip, o ne kitaip.

Sekdami Leibnicu, ir kai kurie vėlesnių laikų logikai (pvz., Ibervegas) pabrėžia vidinį loginio pagrindo ryšį su ontologiniu pagrindu ir iškelia ypatingą šio ryšio reikšmę pažinimui. Kiti (pvz., Zigvartas), priešingai, akcentuoja principinį loginio ir ontologinio pagrindo skirtumą ir apriboja pakankamo pagrindo loginę reikšmę tuo, kad jis užtikrina tik formalųjį, o ne materialųjį protavimų ir įrodinėjimų teisingumą. Pagaliau yra dar tokių (pvz., kai kurie simbolinės logikos atstovai), kurie galvoja, kad pakankamo pagrindo dėsnis priklauso ne logikos, o mokslų teorijos sferai, ir pagrindžia savo pažiūrą, tarp kitko, tuo, kad šito dėsnių negalima formalizuoti tokiu būdu, kaip kitus tris mąstymo dėsnius. Bet ir kitų pakraipų logikai pritaria tai nuomonei, kad pakankamo pagrindo principas negali būti priskirtas prie

pagrindinių mąstymo dėsnų. Tie nesutarimai, kurie kyla, aiškinant pakankamo pagrindo principą, aiškiai rodo, kad jis iš esmės skiriasi nuo kitų loginių dėsnų.

Priešrevoliuciniuose logikos vadovėliuose rusų kalba pakankamo pagrindo dėsnis dažniausiai aiškinamas taip, kaip jį supranta Zigvartas, t. y. kaip principas, kuris apsprendžia protavimų ir įrodymų taisyklingumą arba formalųjį teisingumą (pvz., Vedenskis, Čelpanovas). Tarybiniai logikai, priešingai, aiškina loginio pagrindo ir sekmens ryšį kaip realaus priežasties ir padarinio ryšio atspindį žmogaus sąmonėje, bet kartu nurodo ir esminį šių dviejų ryšių skirtumą: pirmasis susieja mūsų mintis, o antrasis pačius realius daiktus bei reiškinius. Šis skirtumas aiškiai pasireiškia tuo, kad loginis pagrindas gali sutapti su priežastimi ir sekmuo su padariniu, bet gali būti ir atvirkščiai, kad mąstymo padariniui priskiriamas pagrindas, o priežastčiai sekmens vaidmuo (pvz., Vinogradovas, Strogovičius). Bet jei pagrindo ir sekmens ryšio negalima laikyti tiksliai priežastingumo atvaizdu, tai reikia išaiškinti, kodėl šie du ryšiai skiriasi. Tiesa, vadovėliuose, pasirodžiusiuose paskutiniu laiku, pabrėžiama, kad minčių teisingumo pagrindą gali būti faktai ir kad visi mūsų teiginiai galų gale remiasi žmogaus praktika (Kondakovas, Asmusas, Mokslų akademijos leidinys, Bakradzė ir kt.), tačiau iš to nedaromai švada, kad tokiu atveju ir pakankamo pagrindo dėsnis reikalingas tikslesnės interpretacijos. Šis klausimas turi ypatingos reikšmės dialektinio materializmo pažinimo teorijai. Jo neišaiškinus, pati atspindžio sąvoka lieka nepakankamai apibrėžta.

II

Bet prieš imantis šio klausimo analizės, bus ne pro šalį pažymėti dar vieną bruožą, būdingą mąstymo dėsnų traktavimui logikos vadovėliuose. Paprastai, pradėdama nuo tapatybės dėsnio, paskui pereinama prie prieštaravimo ir negalimo trečiojo dėsnio, o pakankamo pagrindo dėsniai skiriamas paskutinė vieta. Tokia tvarka, matyti, grindžiama bendru didaktiniu principu: aiškinant kurį nors dalyką, reikia pradėti nuo paprasto ir palaipsniui pereiti prie sudėtingo.

Su šituo dėstymo planu derinamas ir loginių dėsnų aiškinimas. Tapatybės dėsnis siejamas pirmiausia su sąvoka, prieštaravimo ir trečiojo negalimo dėsniai — su sprendimų teorija, o pakankamo pagrindo dėsnis — su išprotavimais ir įrodymais. Nors toks logikos kurso planavimas didaktinių atžvilgiu yra visiškai pateisintinas, tačiau naudotis juo galima su tam tikromis išlygomis, nes jis gali įteigti klaidingą mintį, kad šitame plane tiksliai atsispindi vidinė mąstymo struktūra ir vystymasis, kitaip sakant, kad sąvoka esanti pirminis mąstymo elementas, kad iš sąvokų susijungimo susidaręs sprendimas, o iš sprendimų derinių — protavimai. Tačiau tokia pažiūra nesiderina ne tik su realia mąstymo evoliucija, bet ir su tuo vaidmeniu, kurį jis vaidina žmogaus gyvenime. Todėl ji ir nepriimtina dialektinio materializmo pažinimo teorijai.

Iš tikrųjų, žmogui pažįstant, mąstymas pasireiškia kaip sugebėjimas išvelgti bendras daiktų ir reiškinių savybes bei ryšius ir to dėka spręsti apie

tai, ko jutiminiam suvokimui tiesiog nėra duota. Tuo pačiu mąstymas yra mokėjimas rasti tas priemones, kurios įgalina žmogų veikti ir keisti aplinką pagal savo gyvybinius poreikius ir interesus, nes žmogus yra visų pirma visuomeninė ir veikianti būtybė, susieta su išoriniu pasauliu nepaliaujama sąveika. Iš pradžių mąstymas nėra savarankiška žmogaus veiklumo apraška, jis įeina kaip esminis konstitutyvinis momentas į sąmoningą veikimą ir vystosi praktinio ir visuomeninio žmogaus gyvenimo įtakoje. Žmogus mąsto, patekęs į tam tikrą konkrečią situaciją, kuri reikalauja iš jo atitinkamos tikslingos veiksenos. Mąstydamas jis suvokia situacijos reikšmę ir tuo pačiu tas priemones, kurios leis išspręsti jam iškilusį uždavinį. Bet kiekviena situacija yra kažkas sudėtinga. Tai apima tiek išorinio pasaulio aplinkybes, tiek vidinę mąstančio ir veikiančio subjekto būseną (jo aktualesius siekimus ir interesus). Todėl ir situacijos supratimas yra sudėtinis aktas, kuris remiasi visų esamųjų aplinkybių suvokimu. Jis įgyja maždaug tokią scheminę formą: „Šita situacija gali turėti tokių pasekmių, kurios man yra reikšmingos tam tikru atžvilgiu. Todėl man reikia taip ir taip veikti“. Iš to aiškėja: situacijos supratimas, vadovaujās sąmoningam veiksmui, yra mąstymo aktas, kuris suveda atskirus sprendimus į sintetinę protavimo vienybę, ir protavimo išvada nurodo atitinkamą veikimo būdą.

Taigi, negali būti abejonės, kad praktinę žmogaus veiklą nulemia ne atskiros sąvokos ir ne atskiri sprendimai, o tiksliai ta jų sąsaja, iš kurios išauga protavimas. Visų pirma, žmogui rūpi klausimas: ką reiškia man objektas esamoje situacijoje ir kaip aš turiu su juo elgtis? Ir tik sprenddamas šį klausimą, jisai, taip sakant, pakeliui išsiaiškina, koks yra pats objektas. Pati situacija, kuri sukelia mąstymą, suvokiama kaip tam tikra vieninga visuma, ir, tik ją išanalizavus, atsiranda tie atskiri sprendimai, kuriuos sujungia į naują vienybę protavimas, nurodydamas atitinkamą reakciją į esamąją situaciją.

Taigi, praktinio pažinimo eigos negalima apibūdinti tiksliai kaip perėjimo nuo paprasto prie sudėtingo; sintezę visuomet sąlygoja analizė. Todėl, vystantis pažinimui, negalima priskirti pirmenybės nei sąvokoms, nei sprendimams, nei išprotavimams. Visos pagrindinės mąstymo formos susidaro kartu ir vienos su kitomis yra taip suaugusios, kad tiksliai minties abstrakcija gali jas išnarplioti ir nagrinėti atskirai.

Neišardomai organinei mąstymo formų vienybei neprieštarauja ir tas faktas, kad ankstyvoje vaikystėje kalbos vystymasis prasideda atskirais žodžiais ir tik palaipsniui atsiranda sugebėjimas jungti žodžius į sakinius ir sakinių derinius. Pirmieji žodžiai, kuriuos vaikas išmoka tarti ir prasmingai vartoti, nėra tiksliai atskirų daiktų ir reiškinių pavadinimai. Jie išreiškia kartu ir tai, kuo tas objektas yra vaikui reikšmingas, kitaip sakant, vaiko emocinį nusiteikimą, siejantį duotą objektą su jo norais, su tam tikrais veiksmais ir t. t. Vadinas, tuose žodžiuose jau glūdi sakinių ir jų derinių užuomazga. O loginiu požiūriu tai reiškia, kad besiformuojančiose sąvokose slypi kartu nediferencijuoti sprendimai ir protavimai.

Šita vidinė loginių formų vienybė turi vadovauti ir sisteminio logikos kurso sudarymui. Loginę sąvokos reikšmę apsprendžia ta funkcija, kurią

ji atlikinėja sprendimuose, o visų pirma tai yra predikato funkcija. Pažintinę sprendimų reikšmę visapusiškai atskleidžia jų loginiai ryšiai su kitais sprendimais, t. y. išprotavimai. Antra vertus, vidinė išprotavimų struktūra grindžiama sąvokų ir sprendimų savitarpio santykiais. Ir tik išprotavimuose realizuojama konkreti visų loginių formų vienybė. Todėl išprotavimų teorija galutinai išaiškina pažintinę visų mąstymo formų reikšmę. Kaip tik taip teigia ir dialektinio materializmo gnoseologija. Jei objektyviąją būty apsprendžia bendri ir dėsningi visų daiktų bei reiškinių tarpusavio ryšiai, tai ir kiekvieną atskirą objektą galima pažinti, tik aiškinant jo ryšius su kitais objektais. Šita vienu daiktų priklausomybė nuo kitų atsispindi sąmonėje kaip minčių sąsaja, valdoma loginių dėsnų. O jei pagrindinis logikos uždavinys yra iškelti mąstymo reikšmę tikrovės pažinimui, tai su šituo uždaviniu turi būti suderintas ir mąstymo dėsnų aiškinimas. Todėl ir negalima apsilenkti su klausimu: ar tradicinis loginių dėsnų aiškinimas atitinka šį reikalavimą? O jei neatitinka, tai kokių papildymų ar pataisymų jis yra reikalingas?

III

Pirmiausia apsvarstysim šį klausimą pirmųjų trijų dėsnų (tapatybės, prieštaravimo ir negalimo trečiojo) atžvilgiu. Dėl šių dėsnų loginės funkcijos logikų nuomonės iš esmės nesiskiria. Visi jie pripažįsta, kad nurodyti dėsniai užtikrina vienareikšmį mąstymo apibrėžtumą, t. y. vidinį mąstymo suderintumą ir nuoseklumą. Bet nuoseklumas nurodyta prasme yra vidinis mąstymo reikalas, imanentinis jo taisyklingumo kriterijus, kuris visiškai nenurodo, ar nuoseklus mąstymas atitinka nepriklausomą nuo jo realybę.

Remiantis aukščiau duotu trijų mąstymo dėsnų apibūdinimu, galima juos aiškinti idealistiškai, kaip autonominius mąstymo principus, kurie visai nesusiję su patyrimu ir galioja nepriklausomai nuo jo. Šiuo atveju mąstymo teisingumas sutaptų su jo taisyklingumu arba, tiksliau, remtųsi jo taisyklingumu. Ši idealistinė pažiūra yra nesuderinama su dialektiniu materializmu, kuris pripažįsta, kad mąstymo taisyklingumas ir jo teisingumas yra skirtingi dalykai, bet kartu teigia, kad ir mąstymo taisyklingumas (vidinis nuoseklumas) turi ontologinį pagrindą, t. y. kad ir jame tam tikru savitu būdu atsispindi realios būties struktūra. O jei taip, tai logika negali būti visiškai autonominis mokslas, ji yra neatskiriama nuo pažinimo teorijos, t. y. jos objekto ir vaidmens pažinimo sistemoje negalima tiksliai apibrėžti, nenustačius gnoseologinės logikos bazės.

Vadinasi, logikai, kaip pažinimo teorijos daliai, pažinimo teisingumo klausimas negali būti nereikšmingas, ir jos ryšys su pažinimo teorija turi pasireikšti ir tais principais, kurie apsprendžia mąstymo struktūrą, t. y. loginiais dėsniais. Bet, kaip matėme, tapatybės, prieštaravimo ir negalimo trečiojo dėsnuose nerandame jokių nurodymų į mąstymo nuoseklumo ryšį su objektyviąja tikrove. Todėl kyla klausimas: gal būt, tą ryšį nustato pakankamą pagrindo dėsnis?

IV

Pagal tradicinę logiką, pakankamo pagrindo dėsnis nustato, kad sprendimo teisingumas yra pagrįstas vien tuo atveju, jei jis išvedamas iš kitų jau užtikrintų sprendimų. Vadinasi, pagal šitą dėsnį, sprendimai pagrindžiami protavimais, kuriuose atsiskleidžia būtinas loginis išvados (pagrindžiamos tezės) ryšys su premisomis. Bet taip suprantant pakankamo pagrindo dėsnį, sprendimo teisingumo pagrindimas turi tikrai sąlyginę reikšmę. Loginė išvados sąsaja su premisomis, atskirai imama, laiduoja tik protavimo taisyklingumą, t. y. verčia mus pripažinti išvadą, kai tik mes esam pripažinę premisas.

Todėl išvada bus teisinga tik tuo atveju, jei premisos yra teisingos. Jei-gu, priešingai, viena arba abi premisos yra klaidingos, tai išvada, nors ir taisyklinga, bus klaidinga arba bent gali būti klaidinga, kitaip sakant, ji bus nepagrįsta. Gali būti ir atvirkščiai: teisinga yra netaisyklingo protavimo išvada.

Vadinasi, sprendimo pagrįstumas imamas ta prasme, kad jį būtinai nulemia duotos premisos, nesutampa su jo teisingumu. Būtinas išvados ryšys su premisomis, laiduojąs protavimo taisyklingumą, yra tik *būtina*, bet ne *pakankama* išvados teisingumo sąlyga. Tas teisingumas bus užtikrintas vien tuo atveju, jei prie protavimo taisyklingumo prisidės dar antra sąlyga — pagrindžiančių premisų teisingumas. Bet šių premisų teisingumas turi būti — pagal pakankamo pagrindo dėsnį — taip pat pagrindžiamas, išvedant jas iš kitų sprendimų, o šiems pastariesiems turi būti taikomas tas pats patikrinimo būdas ir t. t.

Bet, betikrindami visą grandinę tų premisų, kurios pagrindžia vienos kitas, o tuo pat ir įrodomąją tezę, mes pagaliau prieisim prie tokių premisų, kurios nebegali būti išvedamos iš kitų sprendimų. Jei būtų ne taip, jei loginis pagrindimas būtų nepabaigiamas, tai būtų neįmanoma bet kokio sprendimo teisingumą patikrinti. Tada galima būtų kalbėti tikrai apie vidinį mąstymo suderinimą, leidžiantį išvesti vienus sprendimus iš kitų. Tokiu atveju mąstymas neturėtų jokios praktinės reikšmės, nes neturėtų jokio ryšio su tikrove.

Bet iš tikrųjų tiek praktiniame gyvenime, tiek moksle sprendimų išvedimas iš kitų, išprotavimams padedant, yra tikrai *išvestinis* ir nesavaranikiškas jų pagrindimo būdas, kuris galų gale remiasi kitu, pirminiu patikrinimo būdu, o tai yra tiesioginis konstatavimas, kad mūsų mintys arba spėliojimai sutinka su objektyviaja realybe, su tuo, ką mes randam pačioje tikrovėje. Šia prasme mūsų patyrimas ir praktika yra pirminis pažinimo šaltinis, o tuo pat ir jo teisingumo kriterijus.

Taigi, jei pažinimo vertę nulemia jo teisingumas, atitikimas tikrovei, tai ir tvirtinimas, kad tam tikras sprendimas yra teisingas tikrovės atspindys, gali turėti tik tokią prasmę: sprendžiant apie kurį nors objektą, jam gali būti priskiriami tikrai tokie predikatai, kurie glūdi jame pačiame ir iškeliami aikštėn analizuojant. Tada mes turim teisės pasakyti: sprendimo

pagrindas yra pats mūsų suvokiamas realus daiktas. Įsižiūrėdami į jį, išanalizuodami jo sudėtį, mes randame jame tuos požymius, kuriuos jam priskiria mūsų sprendimas.

Štai kodėl visais tais atvejais, kai ką nors teigiame apie kurį nors atskirą daiktą arba reiškinį, mes naudojames tam teiginiui pagrįsti tiesioginiu stebėjimu arba eksperimentu (pvz., kad Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo rūmai yra Gedimino aikštėje arba kad, esant normaliam oro slėgimui, grynas vanduo verda, temperatūrai pakilus iki 100°C). O tais atvejais, kai sprendimas pagrindžiamas pagal kitus sprendimus, šis pagrindimo būdas pasiekia savo tikslą tik ta sąlyga, kad arba tos premisos, kurios tiesiog paremia išvadą, arba tos paskutinišios, kurios nebeišvedamos iš kitų sprendimų, pagrindžiamos tais patyrimo ir praktikos duomenimis, kuriais objektas pasireiškia.

Šie pastarieji pagrindai būna dvejopų rūšių: tai yra arba sprendimai apie atskirus konkrečius faktus, arba bendrieji sprendimai, nustatą tam tikras bendras objektų savybes arba būtinus reiškinų ryšius. Pirmuoju atveju, kaip matėme, sprendimas pagrindžiamas, sugretinant ir sulyginant jį su tiesioginiais patyrimo faktais. Antruoju atveju sprendime užfiksuojamas tam tikras bendras tikrovės momentas (ryšys, dėsningumas), kuris aprėpia ne tik jau suvoktus faktus, bet ir visus *galimus* jo pasireiškimus.

Šitie bendriausieji sprendimai, kuriais remiasi atskiros mokslo šakos, vadinamosios aksiomos, arba postulatai, dažnai pasižymi tam tikru tiesioginiu įtikimumu arba akivaizdumu. Tačiau istorinė mokslų raida rodo, kad tas aksiomų akivaizdumas negali būti laikomas pirminiu jų teisingumo kriterijumi. Akivaizdumas kartais būna apgaulingas ir kyla tiktai iš tam tikrų mūsų mąstysenos įpročių, įsikerojusių joje dėl priešmokslinio patyrimo netikslumo ir ribotumo. Todėl vienu aksiomų akivaizdumu negalima pasikliauti, nes, mokslui besivystant, keičiasi ir aksiomų (arba postulatų) turinys arba vienos aksiomos (postulatai) pakeičiamos kitomis, kuriose tiksliau ir pilniau atsispindi tikrovės esmė.

Vis dėlto šis faktas neprieštarauja tam, kad paskutinis ir pagrindinis aksiomų (postulatų) teisingumo kriterijus yra patyrimas, kuris imamas platesne ir kartu konkretesne prasme, t. y. visos žmonijos kolektyvinio patyrimo ir praktikos prasme. „...Žmogaus praktika, — sako Leninas, — pasikartodama milijardus kartų, įsitvirtina žmogaus sąmonėje logikos figūromis. Tos figūros yra patvarios kaip prietaras ir turi aksiomos pobūdį kaip tik (ir tik) dėl to milijardinio kartojimosi“¹. Kas buvo pasakyta apie aksiomų teisingumo kriterijų, galioja lygia dalimi ir bendriausių sąvokų definicijoms; ir definicijos gali būti reikšmingos moksliniam pažinimui, kiek jos atitinka tam tikrus struktūrinius pačios tikrovės momentus, kitaip sakant, pripažinus, kad tai, kas bendra, yra ne sąmonės kūrinys, o glūdi pačioje objektyviojoje tikrovėje.

Taigi, pasirodo, kad tų bendrų teiginių, kurių negalima išvesti iš kitų sprendimų, teisingumo pagrindas yra savo esme tas pats, kuriuo remiasi ir sprendimai apie atskirus faktus, būtent, išaugęs iš praktikos kolektyvinis

¹ В. И. Ленин. Соч., т. 38, стр. 209.

patyrimas. O kadangi patikrinti teiginiai apie faktus ir bendriausieji neišvestiniai mokslinio pažinimo principai (aksiomos, postulatai, definicijos) sudaro tas paskutines premisas, kuriomis naudojasi mąstymas sprendimų teisingumui patikrinti (įrodyti), tai ir pagrindimo protavimais būdas galų gale remiasi tais praktikos ir patyrimo duomenimis, kuriais pasireiškia pats pažįstamas objektas.

Vadinasi, jei svarbiausias logikos uždavinys yra išaiškinti mąstymo formų ir dėsnių reikšmę tikrovės pažinimui — o taip supranta logiką dialektinis materializmas — tai pakankamo pagrindo dėsnių reikia suprasti *praplėsta* reikšme, t. y. pripažinti jį tokiu dėsniu, kuris ne tik apsprendžia protavimų taisyklingumą (būtiną išvados ryšį su premisomis), bet ir nustato būtiną pažinimo teisingumo pagrindą, kuris pats yra patyrimo ir praktikos atskleidžiamas objektas. Šia praplėsta prasme pakankamo pagrindo dėsnių suteikia logikai reikiamą gnoseologinį pamatą (bazę).

Iš tikrųjų, pagal mūsų interpretaciją, šis dėsnių

1) iškelia organinį logikos ryšį su gnoseologija, tą ryšį, kurį Leninas laiko esminiu dialektinio materializmo bruožu; siedamas formalųjį mąstymo taisyklingumą su jo materialiuoju teisingumu, jis turi kartu ir loginę, ir gnoseologinę reikšmę;

2) atskleidžia vidinę mąstymo sąsają su jutiminiu pažinimu ir, šiam pastarajam tarpininkaujant, su pačia objektyviąja tikrove; tuo grindžiamas praktinis mąstymo efektingumas;

3) patenkina Lenino reikalavimą, kad logika būtų *turininga*, t. y. nagrinėtų logines formas, atsižvelgdama į jų ryšį su pažinimo turiniu, su bendra tikrovės struktūra, kuri atsispindi tose formose².

Iš mūsų interpretacijos aiškėja, kad formalus mąstymo taisyklingumas ir nuoseklumas atlieka jo materialaus teisingumo atžvilgiu *pagalbinę* funkciją, t. y. kad, apsprendamas vidinę mąstymo struktūrą, jis įgalina mąstymą išreikšti pačių daiktų ryšius bei santykius minčių ryšiais ir santykiais. Priešingai, laikantis tradicinės (siauresnės) pakankamo pagrindo interpretacijos, kuri nesieja mąstymo taisyklingumo su jo teisingumu (atitikimu tikrovei), logika neišvengiamai tampa formalistine. Tada atrodo, kad loginės formos neturi nieko bendro su turiniu, kurį jos apvelka, ir klausimas, kaip mąstymas gali atitikti tikrovę, lieka be atsakymo. Griežtai atribojus loginę mąstymo formą nuo turinio, mąstymo ir būties priešingumas netenka savo dialektinės reikšmės, ir logikai suteikiama visiška autonomija, kuri derinasi tiksliai su idealistine pasaulėžiūra. Jei pakankamo pagrindo dėsniui priskiriama ne tik loginė, bet ir gnoseologinė reikšmė, tai pasidaro aišku, kad šis dėsnių galioja ne tik protavimams, bet ir sprendimams bei sąvokoms.

1956 m. pasirodė pirma stambesnė tarybinės logikos monografija, skirta pakankamo pagrindo dėsniui. Joje išdėstyta pažiūra į pakankamo pagrindo dėsnių kai kuriais atžvilgiais yra artima mūsų interpretacijai. A. Savinovas teisingai kritikuoja tuos logikus, kurie priskiria šiam dėsniui tiksliai normatyvinę reikšmę arba apriboja jo galiojimą tik protavimo sfera. Pagrindinės jo tezės yra tokios:

1) pakankamo pagrindo dėsnių turi universalią reikšmę; nepriklausomai nuo jo negali įvykti nė vieno mąstymo akto;

² Ten pat, 173, 183 psl.

2) mąstymo pagrįstumas ir jo loginis taisyklingumas yra vienas su antru taip sūsię, kad nėra ir negali būti taisyklingo loginio minčių sudarymo, kuris kartu nebūtų ir pakankamai pagrįstas, ir kad, antra vertus, nėra ir negali būti pakankamai pagrįsto mąstymo, kuris nebūtų kuriuo nors atžvilgiu taisyklingas;

3) pakankamo pagrindo dėsnis yra glaudžiai susijęs su kitais dėsniais, ir, nusi-kalstant bet kuriam jų, nusikalstama ir pakankamo pagrindo dėsniai; o logikos taisyklės jais remiasi.

Vadinasi, negali būti, kad loginė minties struktūra būtų taisyklinga ir kartu nepagrįsta. Todėl neleistina minčių taisyklingumo ir pagrįstumo priešpastatyti jų teisingumui. Bet autoriaus pažiūra į pakankamo pagrindo dėsnį kai kuriais kitais atžvilgiais žymiai skiriasi nuo mūsų interpretacijos. Pvz., pasak Savinovo, neleistina aiškinti subjekto ir predikato santykį sprendime kaip pamato ir sėmens ryšį (56—57 psl.). Pakankamo pagrindo dėsnį jis, tarp kitko, apibūdina kaip apibendrinimą, kuris apsprendžia loginę *elementaraus* (vad. *nedialektinio*) mąstymo struktūrą.

Mes pripažįstame sprendimo teisingumą pakankamai pagrįstu, jei esame įsitikinę, kad paties objekto prigimtis verčia priskirti jam kaip tik tokį, o ne kitokį predikatą. Šia prasme pakankamo pagrindo dėsnis apsprendžia ne tik premisų ryšį su protavimo išvada, bet ir sprendimo predikato ryšį su jo subjektu, kiek subjekto sąvoka atstovauja sprendime pačiam pažįstamam objektui. Tai galioja lygia dalimi tiek teigiamiesiems, tiek ir neigiamiesiems sprendimams. Kaip iš tam tikrų premisų galima taisyklingai išvesti neigiamą sprendimą, taip ir tam tikra dalykų padėtis gali versti mus atmesti kiekvieną sprendimą, kuris su ja nesiderina. O kadangi sąvokos yra struktūriniai sprendimo elementai ir atlieka, visų pirma, predikato funkciją, tai jos irgi priklauso nuo pakankamo pagrindo dėsnio, t. y. jų tiesioginis arba netiesioginis pagrindas glūdi pačioje objektyviojoje tikrovėje. Kitaip sąvokos neturėtų jokios pažintinės reikšmės.

Mūsų pakankamo pagrindo dėsnio interpretacijai, rodos, galima būtų padaryti priekaištą, kad ji be pagrindo mažinanti diskursyvinio mąstymo reikšmę ir teikianti pirmumą betarpiškam suvokimui. Tačiau tai būtų nesupratimas. Daiktų ir reiškinių ryšiai būna tiesioginiai ir netiesioginiai (tarpiniai). Bet visi tarpiniai ryšiai remiasi betarpiškaisiais ir vienu ar kitu būdu gali būti suvedami į nenutrūkstamą šių pastarųjų grandinę. Tiesioginis ryšių suvokimas nesiriboja tik jutiminio pažinimo sritimi. Jis išsilaiko, ir diskursyviškai mąstant, nes kiekvienas atskiras žingsnis, kuris daromas protaujant, žengiamas, tiesioginiam suvokimui padedant. Betarpiškas suvokimas ir diskursyvinis mąstymas yra dvi pažinimo sritys, kurios papildo viena antrą. Jų priklausomybė yra abipusiška. Ne tik diskursyvinis mąstymas atsiremia į tiesioginį faktų suvokimą, bet ir faktų pažinimo teisingumas dažnai gali būti tikrinamas, tikėtai diskursyviniam mąstymui tarpininkaujant. Ir toks tikrinimo būdas vartojamas tais atvejais, kai tiesioginis tiriamųjų faktų konstatavimas (stebėjimas) dėl vieno ar kitų aplinkybių yra apsunkintas arba neduoda aiškių vienareikšmių rezultatų.

Visi aukščiau išdėstyti samprotavimai leidžia mums, rodos, pripažinti pakankamo pagrindo dėsnį nurodyta praplėsta prasme pirminiu ir pagrindiniu mąstymo dėsniu. Jis nustato būtiną mąstymo ryšį su būtimi, mąstymo priklausomumą nuo būties struktūros ir tuo apibūdina pažintinę mąstymo funkciją. O ją mąstymas gali atlikti tik tiek, kiek jis atitinka tam tikras sąlygas. Tai reiškia: mąstymas gali adekvatiškai (tiksliai) atspindėti būties specifinės struktūros apibrėžtumą vien tuo atveju, jei jis pats yra apibrėžtas ir turi suderintą su būtimi vidinę struktūrą. Šitas būtinis mąstymo apibrėžtumo sąlygas, laiduojančias pažinimo teisingumą, ir nustato kitą

trys mąstymo dėsniai (tapatybės, prieštaravimo ir negalimo trečiojo). Laidantis šių dėsnų, pagrindo ir sekmenų ryšys bus vienareikšmiškai apibrėžtas ir būtinas, ir tik šia sąlyga minčių ryšiai atitiks realių daiktų bei reiškinų ryšius. Pakankamo pagrindo dėsnis nustato mąstymo struktūrą, kaip tam tikrą prasmingą vienybę. Likusieji dėsniai apsprendžia specifines atskirų struktūrinių elementų, sąvokų, sprendimų, protavimų savybes ir jų vidinę sandarą. Iš to aiškėja ir tai, kaip šitie dėsniai yra susiję su paprasta pakankamo pagrindo dėsnių prasme. Pastarasis atskleidžia ontologines jų loginės galios šaknis ir tuo užtikrina jų reikšmę tikrovės pažinimui.

V

Nagrinėdami pakankamo pagrindo dėsnius, mes palikome nuošaliai vieną jo objektą, kuris apsprendžia vieną logikos, kaip teorinio mokslo, specifinę ypatybę. Pakankamo pagrindo dėsnis reikalauja, kad visų mūsų teiginių teisingumas būtų pagrįstas (patikrintas). Šiuo pagrįstumu mokslinis ir mokslu paremtas praktinis pažinimas skiriasi nuo tikėjimo ir atsitiktinės intuicijos. Mat, tam tikro teiginio teisingumas gali būti ir atsitiktinis, t. y. toks, kuris neatskiriamas nuo klaidingumo. Pvz., galima atsitiktinai teisingai atspėti nepažįstamo žmogaus vardą arba kortelę, kurią kitas asmuo buvo sumanęs, bet nežinoti, kodėl duotą atsakymą reikia laikyti teisingu. Arba kitas pavyzdys: dažnai mokiniai grynai mechaniškai išmoka tam tikro matematikos uždavinių sprendimo metodo ir sprendžia juos teisingai, tačiau nesupranta, kodėl reikia naudotis kaip tik šituo, o ne kuriuo nors kitu metodu.

Tai, ko pasigendama šiais atvejais, yra tas racionalus pagrindas, kuris verčia mus tam tikrą mintį laikyti teisinga ir atsako į klausimą: kodėl mes pripažįstame, kad ta mintis atitinka tikrovę? Tiksliai pažinimą, turintį tokį pagrindą, mes laikom tikru ir patenkinančiu visus mokslo reikalavimus.

Šitą pagrįstumo reikalavimą kaip tik ir nustato pakankamo pagrindo dėsnis. Protavimas, kuris atitinka šį dėsnius, kuris yra ne tik taisyklingas, bet ir remiasi patikrintomis premisomis, tampa įrodymu. Todėl teiginio pagrįstumas dažnai vadinamas ir jo įrodomumu. Pagrįstumas arba įrodomumas atskleidžia tą ypatingą mąstymo aspektą, kuris yra būdingas metodiniam (moksliniam) pažinimui: įrodinėjant pats pažinimo teisingumas (tikrumas) pasidaro savarankia loginio nagrinėjimo tema, ir nustatoma tiksli teisingumo predikato reikšmė. Šis predikatas kaip ir jo kontradiktoriaus priešingumas (klaidingumas) iš esmės skiriasi nuo visų tų dalykinių predikatų, kurie apsprendžia tikrovės objektus: jis gali būti taikomas ne patiems objektams, o tiksliai mūsų sprendimams (teiginiams) apie juos. Vadinasi, kiekvienas mąstymo aktas, kuris tvirtina tam tikrą sprendimo teisingumą arba klaidingumą, jau suponuoja, kad *yra* toks pasakymas, kuriam gali būti priskiriami šie predikatai. Kitaip sakant, sprendimas apie teisingumą arba klaidingumą yra *antrinis* mąstymo aktas, kuris remiasi pirminiu aktu, nukreiptu į patį pažinimo objektą.

Bet kaip reikia tai suprasti? Ar ta prasme, kad pirminis pasakymas nieko netvirtina apie sprendimo teisingumą arba klaidingumą ir kad tik

antrinis mąstymo aktas nustato pirminio akto teisingumą arba klaidingumą? Vargu ar galima pritarti tokiai nuomonei, nors atrodo, kad ją remia simbolinės ir matematinės mūsų laikų logikos terminologija. Terminai „pasakymas“ ir „sprendimas“ čionai griežtai skiriami: sprendimu vadinamas tik toks pasakymas, kurio teisingumas yra nustatytas, o pasakymu — bet kokia dviejų sąvokų (terminų) sąsaja, kuri gali būti arba teisinga, arba klaidinga. O kadangi logika nagrinėja tik įvairias šių sąsajų formas, nepaisydama jų konkretaus turinio teisingumo, tai ji turi reikalą ne su sprendimais, o su pasakymais, kurie yra abejingi (neutralūs) teisingumo arba klaidingumo atžvilgiu. Metodiskai toks sprendimo ir pasakymo priešpastatymas yra visiškai pateisintinas. Tačiau nereikia užmiršti vieno dalyko: turėdami galvoje pasakymus, kurie yra neutralūs tiesos arba netiesos atžvilgiu, mes sudarome fikciją, kurios nukreiptame į tikrovę mąstyme niekas neatitinka. Kiekvienas prasmingas pasakymas šiaip ar taip pretenduoja į teisingumą ir šia prasme jau yra sprendimas, vis tiek ar tai tvirtinimas (tiesos faktiškumas) ar tik tam tikra prielaida arba spėliojimas (tiesos galimumas). Net ir pasakymas, kuriuo norime apgauti kitą žmogų, turi tikslą įtikinti esąs teisingas. Nors tikėjimas pasakymo teisingumu yra grynai subjektyvios kilmės ir neturi objektyvaus pagrindo, bet savo esme tiesa yra intersubjektyvinė visuomeninė kategorija, ir, teigdami, kad objektas arba dalykų padėtis yra tokia, o ne kitokia, mes priskiriam teiginiui objektyvią reikšmę, kurią turi pripažinti ir kiti žmonės.

Taigi, kiekviename pasakyme, kuris jungia du terminus kaip subjektą ir predikatą, visuomet tvirtinamas ir šio ryšio teisingumas, o tą ryšį neigiant, pripažįstamas jo klaidingumas. Bet, jei yra taip, jei pasakymas „S yra P“ yra lygiareikšmis su pasakymu „kad S yra P“ yra teisinga, o pasakymas „S nėra P“ yra ekvivalentiškas su pasakymu „kad S yra P“ yra klaidinga, tai kyla klausimas, ką naujo duoda pasakymui antroji jo formulė, kuri *explicite* išreiškia žodžiais jo teisingumą arba klaidingumą? Dalykinio turinio atžvilgiu antroji formulė nieko neduoda — terminai ir jų ryšys pasiliks tie patys. Bet grynai loginiu atžvilgiu pasakymo intencija tam tikru būdu pasikeičia, jo prasmė įgyja kitokį atspalvį, kurio neturi naivus betarpiškas pažinimas. Iš tikrųjų, antroji formulė ne tik išreiškia žodžiais tai, kas slypi pirmojoje, bet tuo pat įsakmiai pabrėžia, kad mąstymo intencija yra nukreipta į patį pasakymo teisingumą, o tai reiškia, kad įsisąmoninama, kodėl tas pasakymas laikomas teisingu, o ne klaidingu.

Teisingumo klausimas iškyla kaip ypatinga savarankiška problema tik tada, kai įtariame sprendimą esant klaidingą. O tą įtarimą sukelia mūsų praktika ir patyrimas, rodą, kad mes dažnai klystam ir kad mūsų spėliojimai arba pasakymai tada neatitinka tikrovės. Kol žmogus negalvoja apie tai, kaip jis pažįsta pasaulį, jis — naivus realistas, įsitikinęs, kad pažįsta daiktus tokius, kokie jie iš tikrųjų yra. Ir tik klaidos bei apsirikimai verčia jį suprasti, kad pažinimo teisingumas nėra savaime suprantamas dalykas, bet priklauso nuo tam tikrų sąlygų, kurios jį skiria nuo netiesos, žodžiu, *tiktai iš netiesos buvimo atsiranda ir tiesos problema*.

Tai patvirtina tiek istorinė mokslinių pažinimo raida, tiek ir praktinio pažinimo eiga. Senovės graikų filosofijoje tiesos problema iškilo, kai filo-

sofai atkreipė dėmesį į tai, kad jutiminis suvokimas yra nepatikimas, netikslus ir apgaulingas. Kritiškai įvertindami pojūčių parodymus ir jų teikiamas žinias, jie priešpastato netikram „manymui“ („doksa“) teisingą pažinimą. Manymo, kuris remiasi jutiminiu suvokimu, jie arba visai nevertina, arba pripažįsta jį pažinimo šaltiniu tiek, kiek jį kontroliuoja ir papildo protas. Ir pirmuoju, ir antruoju atveju pažinimo teisingumą užtikrina tiktai mąstymas, tiesos kriterijų apsprendžia pažinimo atitikimas proto reikalavimams. Tiktai protas (logos) pažinimo teisingumui suteikia pakankamą pagrindą. Iš tokio proto įvertinimo išauga ir objektyvusis Platono idealizmas, kurio užuomazga glūdi jau eliečių filosofijoje. Protas, pagal šitą pažiūrą, sugeba pažinti tikrąją būtį todėl, kad mąstymas ir būtis savo esme yra tapatingi. Protas yra būties struktūros pradai.

Bet, antra vertus, Demokrito filosofijoje toks pats proto įvertinimas siejasi su materialistiniu pažinimo aiškinimu: tiktai mąstymas pajėgia būtį adekvatiškai pažinti. Senovės graikų gnoseologijoje sprendžiamoji mąstymo reikšmė pažinimui apibūdinama ne tik tuo, kad jis intuityviai įžvelgia būties esmę (pvz., Platono ir Aristotelio filosofija), bet ir tuo, kad protas, įsisąmonindamas pažinimo vyksmą, iškelia ir tikrina jo teisingumo pagrindą. Šiam uždaviniui paskirta visa Aristotelio logika. Centrinė jos problema yra „apodeiktika“ — įrodinėjimo teorija. Šiuo klausimu net antikinis (pvz., Karneado) skepticizmas nesudaro išimties. Ir jis pripažįsta, kad pažinimo tikėtinumo kriterijų tegali nustatyti tik mąstymas (sveikas protas).

Taigi, reikalavimu, kad tikras (adekvatinis) pažinimas atsiskaitytų iš to, ką jis yra pasiekęs, ir įsisąmonintų savo pagrindą, pasireiškia esminė mąstymo ypatybė — jo *refleksyviškumas*. Mąstymas gerai vykdo savo pažintinę funkciją vien tada, kai jis įsisąmonina savo aktus ir atskiria juos nuo pažinimo objekto. Iš tikrųjų, jei sprendimas gali būti ir teisingas, ir klaidingas, jei jis gali tiksliai atspindėti tikrovę arba ją iškraipyti, tai mąstymas skiriasi nuo būties. Ir tik tiek, kiek mąstymas nusimano ne tik priklausęs nuo būties, bet ir skiriąs nuo jos, jis sugeba skirti tiesą nuo netiesos ir tuo pat nustatyti savo teisingumo patikrinimo kriterijų. Vadinasi, tas mąstymas, kuris užtikrina pažinimo teisingumą, yra nukreiptas ne tik į savo objektą, bet ir pats į save ir šiuo refleksyviškumu įveikia savo pradinį nai-vumą. Tai pažymi ir Leninas: „Žmogus stebi gamtos reiškinių *tinklą*. Instinktyvus žmogus, laukinis, neišskiria savęs iš gamtos. Sąmoningas žmogus išskiria, kategorijos yra išskyrimo, t. y. pasaulio pažinimo pakopos, mazginiai punktai, kurie padeda jį pažinti ir apvaldyti“³.

Vadinasi, išskirdamas save iš gamtos, sąmoningas žmogus atskiria save ir savo pažinimą nuo jį supančio pasaulio, o šitas sąmoningas atskyrimo aktas ir įgalina jį užfiksuoti tas kategorijas (sąvokas), kurių padedamas jis pažįsta pasaulį ir jį užvaldo. Šitas nurodymas yra įsidėmėtinas ypač todėl, kad jis sąmoningumą, t. y. mąstymo refleksyviškumą, sieja su žmogaus praktika.

Būtų klaidinga manyti, jog refleksyviškumas priklauso tik moksliniam teoriniam mąstymui. Teorinė refleksija išauga iš refleksijos, kuri yra susieta

³ Ten pat, 81 psl.

su praktine žmogaus veikla. Kol ši veikla vyksta sklandžiai ir pasiekia tikslą, žmogaus sąmonė yra nukreipta tiktai į patį objektą, į išorinį pasaulį, kurį jis nori užvaldyti. Bet kai tik jo veikla susiduria su žymesnėmis kliūtimis ir jo lūkesčiai arba spėliojimai nepasiteisina, jis sustabdo savo išorinį aktingumą ir susimąsto. Jis ne tik atidžiai įsižiūri į objektą, bet ir nukreipia dėmesį į savo veikseną ir stengiasi išaiškinti, kokią klaidą yra padaręs, kaip reikia ją pataisyti. Vadinasi, tiktai klaidos, kliūtys ir nepasisėkimai sudaro tą konkrečią situaciją, iš kurios gimsta refleksija, ir tik refleksija leidžia žmogui įsisąmoninti tas sąlygas, nuo kurių priklauso pažinimo teisingumas ir pagrįstumas.

Sunaudodama įgytą patyrimą ir suderindama žmogaus veikseną su realiomis tikrovės sąlygomis, praktinė refleksija tuo pačiu tobulina ir tikslina mąstymą, kuris vadovauja žmogaus elgesiui. O kartu su mąstymo tikslumu iš praktinės refleksijos palaipsniui išauga teorinė refleksija, kuri įsisąmonina loginę mąstymo eigą ir būtinas jo pagrįstumo sąlygas. Tą rodo ir mokslinio pažinimo raida, kuri vyksta taip, kad iš tų mokslų, kurie yra tiesiog susiję su gamyba, pamažu išsivysto atitinkami teoriniai mokslai, sudarą būtiną pirmesniųjų pagrindą⁴. Šita dėsninga tvarka valdo ir tą mokslų grupę, kurių vystymasis sąlygojo ir logikos atsiradimą.

Kai pirmojoje V a. pr. m. e. pusėje Graikijos miestuose—valstybėse įsigalėjo demokratinė santvarka, sužydėjo retorika, kaip atskira disciplina. Jos kultivavimas versdavo kreipti dėmesį ir į gramatinę kalbos struktūrą, o kalbos taisyklingumas ir sintaksinė sandara, šalia kitų semantinių momentų, atspindi minčių aiškumą ir nuoseklumą, kaip būtinas kalbos įtikinamumo sąlygas.

Logikos problematika užsimezga retorikos mokytojų — sofistų samprotavimuose. Svarbiausias jų uždavinys buvo surasti bet kuriai tezei logiškai įtikinamą pagrindą. O kovoje prieš skeptišką sofistų reliatyvizmą susiformavo loginės Sokrato, Platono ir Aristotelio teorijos, kurios žingsnis po žingsnio išaiškindavo būtinas mąstymo nuoseklumo ir pagrįstumo sąlygas. Tam tikslui tiek Platonas, tiek Aristotelis naudojo pitagoriečių matematikų sukurtą mąstymo techniką, kuri jau V a. pr. m. e. viduryje pasiekė aukštą tikslumo ir griežtumo laipsnį. Itin aiškiai šios technikos vaisingumas pasireiškia plačiu *apagoginių* įrodymų vartojimu.

Matematikų pavyzdžiu sekdamo ir filosofai. Apagoginiais įrodymais remiasi Zenono paradoksai, kurių tikslas yra pateisinti pagrindines Parmenido filosofijos tezes. O refleksija, nusikreipus į šių įrodymų formą, atskleidė vedamuosius įrodančiojo mąstymo principus, suteikiančius jam pakankamą pagrindą. Šiuo atžvilgiu logika gimsta iš paties mąstymo praktikos tokio pat būdu kaip mokslai, nagrinėję materialų pasaulį, išauga iš nukreiptos į išorinę aplinką gamybinės veiklos. Juk mąstymo praktika yra visuma tų pasikartojančių mąstymo aktų, kuriais tikrovė pažįstama tiek praktiškai, tiek ir teoriškai. Logikos ryšys su praktine veikla yra tiktai ne toks akivaizdus, nes jį sąlygoja daugelis tarpininkaujančių instancijų, būtent, tos mokslo šakos, kurios yra artimesnės praktiniam gyvenimui.

⁴ Ф. Энгельс. Диалектика природы, М., 1950, стр. 145.

Svarbiausia logikos ypatybė yra jos savitas refleksyviškumas. Ir kitiems mokslams formuojantis, refleksija dalyvauja kaip būtinas veiksnys. Bet čia ji iškelia ir užfiksuoja vieną arba kitą nagrinėjamų objektų pusę, kuri apsprendžia juos valdantį dėsningumą (pvz., matematikoje). O logikoje mąstymas yra nukreiptas pats į save, pats pasidaro savo objektu, atsiskaito iš savo vidinės struktūros ir jos reikšmės tikrovės pažinimui, kitaip sakant, išaiškina būtinas pažinimo pagrįstumo sąlygas. Tik iš logikos refleksyviškumo galima suprasti kai kurias esmines jos problematikos ypatybes ir surasti būdą, kuris leistų sudoroti kylančius joje sunkumus.

Iš viso, kas pasakyta, aiškėja, kodėl mes negalime sutikti su Povarnino nuomone, pagal kurią pakankamo pagrindo dėsnis nepriklauso tai loginių dėsnių grupei, kuri apsprendžia loginį minčių nuoseklumą; jis kontroliuoja tik jų pagrįstumą. Matyt, Povarninas turi omenyje tą pakankamo pagrindo dėsniu funkciją, kuri remiasi mąstymo refleksyviškumu. Bet ar galima šitą funkciją, užtikrinančią mąstymo teisingumą, visiškai atskirti nuo to loginio dėsningumo, kuris laiduoja mąstymo nuoseklumą (taisyklingumą)? Tai, mūsų manymu, nesiderina nei su istorine mąstymo raida, nei su tuo vaidmeniu, kurį mąstymas vaidina pažinimo procese⁵.

Tačiau, apibūdinant logiką, kaip specifiškai refleksyvišką mokslą, gali kilti abejonė, ar tai derinasi su materialistiniu logikos supratimu? Juk refleksija neatskiriama nuo savivokos, yra tik jos pasireiškimas, o kaip tik savivokos principu grindžiamos tipiškai idealistinės Fichtės, Šelingo ir Hegelio filosofijos sistemos. Ar mes nesuteikiam logikai idealistinio pobūdžio, pripažinę refleksyviškumą esmine jos savybe? O be to, kyla klausimas: ar refleksija gali užtikrinti objektyvią visuomeninę mokslinio pažinimo reikšmę, jei ji yra tiktai individualinės sąmonės aktas, kuris priemas vien vidiniam patyrimui? Keliant tokią klausimą, neatsižvelgiama į dvi svarbias aplinkybes:

1) Logika ir, apskritai, pažinimo teorija įgyja idealistinio pobūdžio tik tuo atveju, jei refleksija (savivoka) laikoma tuo *pirminiu* mąstymo aktu, iš kurio išsivysto visi kiti pažinimo aktai. Bet mes matėm: tiek individualinės sąmonės, tiek ir mokslinio pažinimo raidos analizė verčia mus pripažinti refleksiją *antriniu* mąstymo aktu, kuris suponuoja pirminį aktą, nukreiptą į išorinio pasaulio daiktus bei reiškinius. Toks refleksijos apibūdinimas visiškai sutinka su žmogaus patyrimu bei praktika ir nė kiek neprieštarauja dialektinio materializmo gnoseologijai. Be to, jis leidžia suprasti tą svarbų vaidmenį, kurį refleksija vaidina logikoje, kaip savarankiškame moksle.

2) Būtų klaidinga laikyti refleksiją tokiu individualinės sąmonės aktu, kuris negali įgyti objektyvios reikšmės. Refleksija neatskiriama nuo aukščiausios sąmonės formos — savivokos, kur sąmonė realizuoja visas joje glūdinčias galimybes. O kadangi individuali sąmonė objektyvėja visuomeninėje sąmonėje (ir jos kristalizacijoje — ideologijoje) ir tampa socialinio

⁵ Ученые записки Ленинградского Государственного ордена Ленина им. Жданова университета. Серия философских наук, вып. 1, стр. 238.

gyvenimo veiksmu, nepriklausomu nuo atskiro individo sąmonės, tai ir savivoka įauga į objektyvią kultūrą ir pavirsta esminiu jos vystymosi momentu.

Tai rodo visa mokslo raida. Tobulėdamas mokslinis pažinimas pasidaro vis kritiškesnis, vis didėja mokslinio tyrinėjimo metodų, t. y. tų mąstymo priemonių, kurios užtikrina teisingą požiūrį į objektą ir kritišką įgytų žinių patikrinimą, reikšmė. O objektyvi mokslinė kritika yra refleksijos vaisius. Todėl suprantama, kad tarybinė visuomenė priskiria tokią didelę reikšmę kritikai ir ypač savikritikai. Jos tikslas yra ne tik išauklėti jautrumą padarytoms klaidoms ir neapsižiūrėjimams, bet ir paruošti kelią aktualių kultūrinio ir politinio gyvenimo klausimų sprendimui.

Pakankamo pagrindo dėsnis ir loginė sprendimų struktūra

Pakankamo pagrindo dėsnis nustato pagrindo ir sėkmens ryšio pažintinę reikšmę, t. y. to ryšio, kuris apsprendžia minčių eigą (judėjimą), vykstant pažinimui. Tačiau, apibūdinant šį ryšį, negalima pasitenkinti nurodymu, kad jis yra būtinas, kad, esant pagrindui, mes turime pripažinti, jog yra ir sėkmuo. Norint jį tiksliau apibūdinti, reikia išnagrinėti tas įvairias konkrečias formas, kuriomis jis pasireiškia skirtingais pažinimo etapais.

Pirminiuose sprendimuose, kylančiuose tiesiog iš jutiminio suvokimo, subjekto funkciją atlikinėja suvokto objekto vaizdas, o predikatas nurodo vieną ar kitą jo pusę (savybę, būseną, priklausomybę klasei, veiksmą, santykį su kitais objektais ir t. t.), kuri išskiriama iš jo analizės būdu. Subjekto ir predikato ryšys čionai yra *faktiškas*. Pripažinti jo objektyvumą verčia paties objekto buvimas. Objekto vaizde glūdi ir priskiriamas subjektui predikatas, kuris duotas kartu su pačiu objektu. Paneigti predikatą reikštų paneigti ir objekto buvimą. Tuo, kad negalima neigti tai, kas yra mūsų akivaizdoje, pasireiškia subjekto ir predikato sąryšio būtinumas. Bet jis yra tiktai atskiro fakto būtinumas. Tai yra *išorinis* būtinumas ta prasme, kad iš jo neaiškėja, kodėl objektui priklauso kaip tik šitas predikatas, o ne kitas, t. y. neaiškėja tai, kas vadinama vidiniu (esminiu) subjekto ir predikato ryšio būtinumu. Faktiškas ryšys nešalina to, kad objektas galėtų ir neturėti šio predikato arba galėtų, nesikeisdamas savo esme, jo netekti. Vadinasi, faktiškas būtinumas yra susijęs su tam tikru *atsitiktinumu*. Todėl pažinimas ir negali pasitenkinti vien faktų konstatavimu. Toliau jis vystosi tik tuo atveju, jei atsiranda galimybė paversti faktišką ryšį tokiu bendru ryšiu, kuris nustato predikato neatskiriamumą nuo subjekto ir leidžia iš pagrindo buvimo spręsti ir apie sėkmens buvimą.

Nors atrodo, kad faktiškas ryšys, palyginamas su loginiu (griežta prasme) pagrindo ir sėkmens ryšiu, yra daug silpnesnis, tačiau būtų klaidinga laikyti jį menkaverčiu pažinimo atžvilgiu. Nereikia užmiršti, kad pradiniai bet kurio pažinimo taškai yra tikrovės⁶ faktai ir kad tik tik-

⁶ Tikrovė plačiausia prasme; tai ne tik materialioji tikrovė, bet ir psichinis gyvenimas, ir idealieji logikos arba matematikos objektai.

rovės analizė įgalina mąstymą įtraukti į savo akiratį galimumo ir būtinumo sferas. Todėl reikia pripažinti, kad faktiškas ryšys jau yra pagrindo ir sekmenis ryšio užuomazga. Šiaip ar taip faktiškumu remiasi kiekvienas sprendimas, kuris teigia kažką būtina.

Kad vidinis būtinas ryšys išsivysto iš faktiško S ir P ryšio, rodo ir tas kelias, kuriuo eina mąstymas, apspręsdamas žingsnis po žingsnio suvoktą juntamąjį objektą. Jei šitas objektas mums dar nežinomas iš praeities patyrimo, jis pasirodo kaip tam tikra dar nediferencijuota įvairybių vienybė (x). Pirminis sprendimo aktas apsprędžia jį, išskirdamas iš šios sudėties vienybės tam tikrą predikatą (požymį) a. To dėka objektas nebesuvokiamas tiktai kaip nežinomas x, o mąstomas kaip x, kuris yra a, t. y. kaip xa, o tas xa pasidaro sekančio sprendimo subjektu, kuris toliau apibrėžia objektą. Bet predikatas a ne tik atskiria sprendimo objektą nuo kitų objektų, kartu jis ir jungia jį su jais, nes predikate mąstoma — kad ir neryškiai — kažkas bendra, o tai gali priklausyti ir kitiems objektams. Itin aiškiai tai pasireiškia tais atvejais, kai predikatas, galįs apimti ir visą požymių kompleksą, žymi tam tikrą objektų klasę, kuriai priskiriamas ir mūsų apibrėžiamas objektas. Tada sekantis paskui pirmąjį sprendimas įgis formą: šitas ax yra b. Tai irgi yra pavienis sprendimas, bet jis skiriasi nuo pirmojo tuo, kad jo subjektas nebėra nediferencijuotas objekto vaizdas, o žymimas bendra sąvoka, kuri atstovauja objektui ir siejama su juo, parodomajam įvardžiui „šitas“ padedant. Tokiuose sprendimuose (šis S yra P) predikato ryšys su subjektu pasilieka toks pat faktiškas kaip ir pirminiame sprendime „šitas x (objektas) yra P“. Tas pats galioja, žinoma, ir daliniams sprendimams „kai kurie S yra P“, kurie gaunami, sujungiant keletą vienaarūšių pavienių sprendimų į vieną.

Bet, atidžiau įsiziūrint į šių sprendimų struktūrą, gali kilti abejonė, ar galima jiems taikyti tą subjekto ir predikato ryšio aiškinimą, kurį mes išvedėm iš pakankamo pagrindo dėsnio (praplėsta prasme), būtent, kad loginiu atžvilgiu sprendimo subjektas ir predikatas santykiauja vienas su kitu kaip pagrindas ir sekmuo? Iš tikrųjų, jei mes paimsim tokius teiginius, kaip *šitas mokslininkas yra rusas* arba *šitas akmuo turi rutulio formą*, tai iš sąvokų *mokslininkas* arba *akmuo* negalima išvesti kaip sekmenis predikatų *rusas* arba *rutulio forma*. Tačiau tai prieštarauja tik tariamai nurodytai subjekto ir predikato santykio interpretacijai; tikri minėtų sprendimų subjektai yra ne *mokslininkas* arba *akmuo* apskritai, o kaip tik *šitas* mokslininkas ir *šitas* akmuo, kitaip sakant, pats konkretus objektas, kuriam subjekto sąvoka tik *atstovauja* ir kurį ji apibūdina ne išsamiai, ne visapusiškai, o tik tam tikru atžvilgiu, t. y. tiek, kiek duotas objektas turi tų požymių, kurie sudaro subjekto sąvokos turinį. Bet tai reiškia, kad, tiesą pasakius, toje sąvokoje, kuri sprendime atlieka subjekto funkciją, glūdi suglausta forma kito anksčiau atlikto sprendimo akto rezultatas, būtent, kad duotas objektas yra S.

Vadinasi, išskleidę visą sprendimo „šis S yra P“ turinį, mes gausim tokią pilnesnę išreiškimo formą: *šis objektas, kuris yra S, yra ir P*. Todėl ir reikia, kaip teisingai nurodė Karinskis, logiškai jau apiformintuose spren-

dimuose (kur subjektas ir predikatas yra sąvokos) skirti ne du, o tris struktūrinius elementus: patį apsprendžiamąjį objektą, subjektą ir predikatą. Iš jų tik tai du — subjektas ir predikatas — yra išreikšti kalbine sprendimo forma, o tretysis — pats objektas — slypi sprendime, kaip visumoje, ir atstovaujamas subjekto. Todėl tas priekaištas, kurį A. Savinovas daro čia išdėstyta interpretacijai, nėra pagrįstas. „Jei būtų taip, — sako jis, — t. y. kiekviename sprendime subjektas būtų pakankamas predikato pagrindas, tai visi sprendimai būtų apodiktiški, o iš tikrųjų kiekvienas sprendimas turi subjektą ir jungtį, bet ne kiekvienas yra pagrįstas“⁷.

Pirmiausia, autorius supranta pagrindo ir sėkmens ryšį siauresne prasme — kaip galimumą išvesti duotą sprendimą iš kitų patikrintų sprendimų ir todėl nepripažįsta, kad ir faktinis ryšio buvimas gali būti pakankamu pagrindu. Be to, jis išleidžia iš akių, kad pavieniuose ir daliniuose sprendimuose pagrindas glūdi ne subjekte, o pačiame objekte arba pačioje dalykų padėtyje, kuri yra sprendimo pamatas.

Vadinasi, atsižvelgiant į šiuos sprendimus, negalima atsiremti į griežtą alternatyvą: arba sprendimas yra pagrįstas ir tuo pat apodiktiškas, arba nepagrįstas ir nebūtinai, nes, turėdamas faktišką pagrindą pačiame objekte, sprendimas yra būtinai, bet ne apodiktiškas. Jei būtų taip, tai reikėtų pripažinti, kad sprendimas yra pagrįstas vien tuo atveju, jei jis remiasi kitais teisingais sprendimais ir kad pavienis sprendimas, kuris nustato tam tikrą faktą, atskirai imamą, neturi jokio pagrindo. Bet tai prieštarautų loginei sprendimo prasmei, nes kiekviename sprendime, kuris nėra tik spėjimas, bet kuris ką nors kategoriškai tvirtina, glūdi du loginiai momentai: a) jame mąstomas subjekto ryšys su predikatu; b) pripažįstama, kad šis ryšys iš tikrųjų yra, atitinka tikrovę, o tai reiškia, kad sprendimas grindžiamas arba kitais sprendimais, arba tiesiog pačia objektyvia dalykų padėtimi. Pirmuoju atveju jo būtinumas yra loginis, antruoju — faktiškas (ontologinis). Bet abiem atvejais subjekto ir predikato ryšys pripažįstamas todėl, kad mąstymas yra *refleksyvus* ir neatskiriamas nuo pažintinės sprendimo intencijos. Todėl kiekviename sprendime potencialiai slypi ir jo pagrįstumas. Ar sprendimo intencija faktiškai įgyvendinama, ar sprendimas iš tikro turi objektyvios reikšmės, į kurią jis pretenduoja, tai pareina nuo pažįstančio subjekto kritiško pajėgumo ir jo žinių lygio, bet neliečia loginės sprendimo prasmės, kuri reikalauja, kad šis būtų pagrįstas, kad sprendžiantis subjektas galėtų atsakyti į klausimą, kodėl jis laiko savo sprendimą teisingu.

Bet dabar kyla tolesnis klausimas: kodėl mokslinis pažinimas nesitenkina faktišku sprendimo būtinumu net tais atvejais, kai jis atrodo akivaizdus, ir stengiasi jį paversti loginiu būtinumu, t. y. pagrįsti jį ryšiu su kitais sprendimais? Matyt, faktiškas ir loginis būtinumas nėra lygia-verčiai, ir todėl reikia išaiškinti, kodėl mokslas priskiria loginiam ryšiui

⁷ Ученые записки Калининского Государственного им. Калинина педагогического института, т. 17, вып. 2, стр 56—57.

aukštesnę vertę. Juk šis pastarasis apibūdinamas kaip *vidinis* ryšys, kurio būtinumas yra stipresnis ir pilniau atskleidžia objekto esmę.

Visų pirma, reikia čia dar kartą priminti: žmogaus patyrimas ir praktika aiškiai rodo, kad visi objektyvaus pasaulio daiktai ir reiškiniai yra taip susiję vieni su kitais, kad negalima pažinti nė vieno objekto, neatsižvelgiant į jo ryšius ir sąveiką su kitais objektais. Iš to aiškėja, kad ir atskiras sprendimas, kuris konstatuoja tam tikrą dalykų padėtį, negali geriau supažindinti su realybe, nes jo objektas tėra tam tikra tikrovės atkarpa, atsietą nuo visų tų ryšių, kurie ją apsprendžia ir jungia su aplinkiniu pasauliu. Todėl atskirų aktų būtinumas atrodo išreiškias tik išorinę tikrovės dalį ir esąs neišvengiamai susijęs su tam tikru atsitiktinumu. O tą atsitiktinumą galima pašalinti, tik iškeliant suvoktų daiktų ir reiškinių ryšius su kitais reiškiniais, nuo kurių jie priklauso arba su kuriais juos jungia nuolatinė sąveika.

Objektų ryšiais pasireiškia tie dėsniai, kurie apsprendžia tikrovės struktūrą ir santvarką. Todėl šie ryšiai yra kažkas bendra ir būtina. Tai, pasikartojant tam tikroms apibrėžtomis sąlygoms, veikia visur ir visuomet. Mąstant realiosios būties ryšius atspindi bendrieji minčių ryšiai ir, pirmiausia, bendruose arba universaliuose sprendimuose, kur subjekto ir predikato sąsaja turi būtiną ir bendrą reikšmę. Atsitiktinumui, lydinčiam faktų būtinumą, čia nebėra vietos. Esant subjektui, negali nebūti predikato.

Tačiau vieno šito nurodymo neužtenka išaiškinti specifinėms šio bendro ryšio būtinumo ypatybėms ir pašalinti tiems sunkumams, su kuriais susiduria jo loginė interpretacija, nes reikia atsižvelgti ir į tų pažiūrų argumentaciją, kuri arba visiškai paneigia objektyvią vidinio būtinumo reikšmę ir suveda ją į asociatyvius faktų junginius, arba apriboja jo galią tiktai loginio mąstymo sfera. Todėl, gvildenant būtinumo problemą, reikia skirti tris klausimus: 1) ar jis turi realios reikšmės, ar kyla tiktai iš tam tikros mąstymo iliuzijos? 2) kokia yra jo formalioji struktūra mąstymo srityje? 3) kuria prasme jis yra „vidinis“, t. y. susietas su mąstymo turiniu?⁸

Loginė universaliųjų⁹ sprendimų struktūra išskyla aikštėn, atkreipus dėmesį į jų išskleistą formą, kur pats sprendimo objektas atskiriamas nuo subjekto kaip tretysis sprendimo elementas. Formulė „visi S yra P“ pakeičiama formule „visi objektai, kurie yra S, yra ir P“. Ji rodo, kad subjekto sąvoka, kuri sprendime atstovauja turimam omenyje objektui (objektų sričiai), tiesą pasakius, atlieka objekto atžvilgiu predikato funkciją taip, kad mes iš tikrųjų turim šiame pasakyme du predikatus S ir P. Jie skiriasi tuo, kad pirmasis (S) išreiškia jau atliktą determinacijos (apsprendimo) aktą ir sudaro tą pagrindą, kuriuo remiasi antrasis predikato P atliekamas determinacijos aktas. Vadinasi, universalusis sprendimas teigia ne tik dvie-

⁸ Pirmojo klausimo šiame straipsnyje atskirai nenagrinėsime. Remdamiesi dialektinio materializmo pagrindais, mes suponuojame objektyvinę tikrovės reiškinų bendrųjų ryšių būtinumo reikšmę ir paliesim šį klausimą tik pakeliui, analizuodami du likusius klausimus.

⁹ Universaliaisiais vadinami tie bendrieji sprendimai, kurių apimtis yra kiekybės atžvilgiu neapibrėžta (neregistruojantieji sprendimai).

jų predikatų sambūvį tame pačiame objekte, bet ir nurodo, kad, priskyrus objektui predikatą S, turime jam priskirti ir predikatą P. Norint pabrėžti predikato P priklausomybę nuo predikato S, galima universalųjį sprendimą išreikšti ir tokia formule: apsprendžiamasis objektas turi predikatą P todėl, kad jis turi predikatą S. Ryšys tarp objekto ir predikato P nėra tiesioginis. Jį nustato tarpininkaujantis elementas — subjekto sąvoka S, kuri, apibrėždama duotų objektų klasę (arba sritį), tuo pat verčia pripažinti, kad jai priklauso ir predikatas P.

Taigi, mūsų analizė leidžia tiksliau nustatyti, kuo skiriasi santykiai tarp sprendimo objekto (O), jo subjekto (S) ir predikato (P) pavieniuose ir daliniuose sprendimuose ir, antra vertus, bendruose sprendimuose. Pirmuosiuose predikato pagrindas glūdi ne subjekto sąvokoje, o pačiame objekte, imamame kaip konkreti visuma, kaip esamą objekto būseną. Subjekto sąvokos požymiai nesąlygoja predikato sąvokos požymių, o tik faktiškai sutampa su jais tame pačiame objekte. Bendruosiuose (universaliosiuose) sprendimuose, priešingai, predikato pagrindas yra pati subjekto sąvoka, o jei pagrindas yra bendras, tai ryšys tarp pagrindo ir sėkmens turi bendrą reikšmę: su jo bendrumu yra susijęs ir griežtesnis jo būtinumas (lyginant su faktų būtinumu), jo nepriklausomumas nuo tų konkrečių (individualių) aplinkybių, kurios apsprendžia atskiro objekto būseną.

Ne pro šalį bus pastebėti, kad šita bendrųjų sprendimų loginės struktūros interpretacija visiškai derinasi su tuo, kaip šis klausimas aiškinamas simbolinėje logikoje (siauresniajame predikatų išskaičiavime ir klasių teorijoje). Bendras sprendimas „visi S yra P“ performuojamas į sprendimą „visi tiriamos srities objektai yra arba ne—S, arba P“ (pvz., „visuose plokščiuose trikampiuose vidinių kampų suma = 2 d“ pakeičiama į „visos plokščios figūros arba nėra trikampiai, arba jose vidurinių kampų suma = 2 d“). Vadinasi, duoto sprendimo subjektas ir predikatas imami abudu kaip elementai vieno sudėtingo predikato („ne S arba P“), kuris priskiriamas visiems objektams, priklausantiems tai pačiai būties sričiai. O sudėtingo predikato elementai S ir P santykiauja vienas su antru taip, kad jei pirmasis (S) priklauso duotai objektų klasei, tai jai priklausys ir antrasis (P), kitaip sakant — tai yra pagrindo ir sėkmens santykis, kuris simboliškai išreiškiamas formule „ $S \rightarrow P$ “ arba „ne—S arba P“ ($S \vee P$). Vadinamoji materialioji implikacija apima kaip atskirą atvejį ir formaliąją arba griežtąją implikaciją, t. y. pagrindo ir sėkmens santykį tikslia to žodžio prasme.

Subjekto ir predikato ryšys atributyviuose sprendimuose gali būti apibūdinamas ir kaip būtinas dviejų sąvokų santykis tiek turinio, tiek ir apimties atžvilgiu. Tą yra dvi to paties dalykinio santykio, būtent, pagrindo ir sėkmens santykio, interpretacijos (siauresnysis predikatų išskaičiavimas ir klasių teorija). Mes nagrinėsime tas esmines šio santykio ypatybes, kurios yra bendros abiem interpretacijoms: a) visi objektai, kurie turi požymius, sudarančius sąvokos S turinį, turi tuo pat ir tuos požymius, kurie priklauso sąvokos P turiniui; b) visi objektai, įeiną į sąvokos S apimtį, tuo pat priklauso ir sąvokos P apimčiai.

Kaip santykiauja bendrojo sprendimo subjektas ir predikatas, aiškėja, analizuojant visus „susijusius“ su juo sprendimus, t. y. tuos sprendimus, kurie gaunami ir duoto bendro sprendimo sukeitimui (konversijai), inversijai arba kontrapozicijai padedant. Pvz., jei imsime sprendimą „visuose plokščiuose keturkampiuose, kurie yra lygiagretainiai, įstrižainės dalija viena antrą į dvi lygias dalis“, tai jo konversija skambės taip: „Kiekvienas keturkampis, kuriame įstrižainės dalija viena antrą į dvi lygias dalis, yra lygiagretainis“. Inversijos išvada bus tokia: „Keturkampyje, kuris nėra lygiagretainis, įstrižainės nedalija viena antros į dvi lygias dalis“. Pagaliau, kontrapozicija suteikia sprendimui tokią formą: „Keturkampis, kuriame įstrižainės nedalija viena antros į dvi lygias dalis, nėra lygiagretainis“ (kontrapozicija gaunama sukeisto sprendimo inversija).

Dabar subjekto sąvoką „lygiagretainis“ pakeisim kvadrato sąvoka (kiekviename keturkampyje, kuris yra kvadratas, įstrižainės dalija viena antrą į dvi lygias dalis) ir sudarysim vėl susijusius su juo sprendimus:

a) konversija: kiekvienas keturkampis, kuriame įstrižainės dalija viena antrą į dvi lygias dalis, yra kvadratas;

b) inversija: nė viename keturkampyje, kuris nėra kvadratas, įstrižainės nedalija viena antros į dvi lygias dalis;

c) kontrapozicija: nė vienas keturkampis, kuriame įstrižainės nedalija viena antros į dvi lygias dalis, nėra kvadratas.

Pirmajame pavyzdyje, esant teisingam pradiniam sprendimui, yra teisingi ir visi „susijusieji“ su juo sprendimai. Antrajame, priešingai, pradinio sprendimo teisingumas laiduoja tik jo kontrapozicijos teisingumą, o jo sukeitimas (konversija) ir inversija duoda klaidingus sprendimus.

Tai rodo, kad pirmajame pavyzdyje subjektas ir predikatas yra ekvivalentiškos sąvokos: viena gali visur atstoti antrą, nepasikeitus nei sprendimo teisingumui arba klaidingumui, nei išreiškiamai juo dalykų padėčiai. Vadinasi, šiuo atveju pagrindo ir sekmenis santykis yra vienvienareikšmis ir simetriškas, t. y. iš duoto pagrindo išplaukia tik vienas apibrėžtas sekmuo, ir duotas sekmuo gali turėti tik vieną apibrėžtą pagrindą. Tuo pat šis santykis yra simetriškas, nes sekmuo santykiauja su pagrindu tuo pačiu būdu, kaip pagrindas su sekmeniu. Todėl jie ir gali pasikeisti savo vietomis, t. y. sekmuo gali tapti pagrindu, o pagrindas — sekmeniu, sprendimo prasmei pasiliekant tai pačiai.

Kitaip yra su antruoju pavyzdžiu. Čionai subjekto ir predikato sąvokos nėra ekvivalentiškos (kvadratas ir keturkampis, kurio įstrižainės dalija viena antrą į dvi lygias dalis), o santykiauja viena su antra kaip rūšis su gimine. Šiuo atveju jų santykis nėra simetriškas, ir sprendimas, gaunamas konversijai padedant (*conversio simplex*), nebėra teisingas, nes giminės (predikato) santykis su rūšimi (subjektu) yra viendaugiareikšmis, o rūšies santykis su gimine daugvienareikšmis (duotoje sąvokų sistemoje). Visi kvadratai yra keturkampiai, kuriuose įstrižainės dalija viena antrą į dvi lygias dalis, bet tik tai kai kurie keturkampiai, turį nurodytą požymį, yra kvadratai.

Dėl tos pačios priežasties ir inversija antrajame pavyzdyje neduoda teisingo sprendimo. Jei dvi sąvokos nėra ekvivalentiškos, tai ir jų neiginiai, vadinamieji sąvokų papildiniai klasių teorijoje, nebus ekvivalentiški, o tuo pat ir tų neiginių santykis bus nesimetriškas ir nevienareikšmis.

Pagaliau, jei mes paimsime pradinio sprendimo („visi S yra P“) kontrapoziciją (nė vienas objektas, kuris nėra P, nėra S); tai abiejuose pavyzdžiuose kontrapozicija yra teisinga, jei pradinis sprendimas yra teisingas. Vadinasi, esant šiai sąlygai, kontrapozicijos teisingumas nepriklauso nuo sąvokų S ir P ekvivalentiškumo ir jų santykio vienareikšmiškumo. Pakanka to, kad ryšys $S \rightarrow P$ yra bendras ir tuo pat būtinas. Klasių teorijoje tai galima parodyti, išaiškinus, koks yra ryšys tarp sąvokų S ir P loginių papildinių $\neg P$ ir $\neg S$, tarus, kad teiginys $S \rightarrow P$ yra teisingas. Taigi, į bendrą pagrindo ir sekmens santykio apibrėžimą įeina tik du ryšiai: vienas — teigiamas progresyvinis ir antras — neigiamas regresyvinis. Pirmasis jungia pagrindo teigimą su sekmens teigimu, antrasis — sekmens neigimą su pagrindo neigimu. Pagrindo ir sekmens ekvivalentiškumas ir jų ryšio vienareikšmiškumas apibūdina tiksliai tam tikrą ypatingą šio santykio formą, kurią galima pavadinti *tobuląja* ta prasme, kad pagrindo ir sekmens ryšys pasiekia čia aukščiausio apibrėžtumo: kiekvieną apibrėžtą pagrindą atitinka tik vienas apibrėžtas sekmuo, ir, atvirkščiai, kiekvienas apibrėžtas sekmuo turi tik vieną apibrėžtą pagrindą. Vadinasi, šis pagrindas yra ne tik būtinas, bet ir pakankamas; negali būti kito pagrindo, kuris sąlygotų tą patį sekmenį tuo pačiu vienareikšmiu būdu.

Kadangi priežastinius realių reiškinių ryšius atspindi loginės minčių priklausomybės ryšiai, tai mąstymo plane susiduriame su ta pačia problema, kuri iškyla, nagrinėjant valdantį tikrovę priežastingumą: kaip derinasi griežtas pagrindo ir sekmens santykio būtinumas ir apibrėžtumas su tuo neginčijamu faktu, kad tas pats sekmuo gali būti išvedamas iš skirtingų pagrindų? Ir šis klausimas turi būti sprendžiamas tokiu pat būdu kaip ir realių priežasčių daugybės problema: sekmens ryšio su pagrindu daugiareikšmiškumas arba vienareikšmiškumas priklauso nuo to, ar pagrindo analizė yra užbaigta, ar ne, t. y. ar pagrindas atstovaujančioje jam sąvokoje yra paimtas grynos lyties, atsietas nuo kitų pašalinių požymių (loginių momentų), ar jis glūdi sudėtinėje sąvokoje, kur jis yra sujungtas su sekmens nesąlygojančiomis determinacijomis. Nurodytuose pavyzdžiuose: lygiagretainis — grynas (būtinas ir pakankamas) pagrindas; įstrižainės, kurios dalija viena antrą per pusę, — sekmuo. Bet jei pagrindu imamas kvadratas, tai jis būtinas, bet ne pakankamas, ir sekmens ryšys su pagrindu nevienareikšmis. Šiuo atveju ne kvadratas, kaip dalykinė visuma, o tam tikros jo savybės (būti lygiagretainiu) sudaro tikrą sekmens pagrindą. Todėl kvadratą galima pakeisti rombu arba bet koku kitu lygiagretainiu. Arba kitas pavyzdys: teiginyje „jei $2x$ yra pozityvus skaičius, tai ir x yra pozityvus skaičius“ pagrindas „ $2x$ yra teigiamas skaičius“ gali būti pakeistas kitais pagrindais „ $3x$ arba $4x$, ... nx yra teigiamas skaičius“.

Panašiai yra ir sudėtingesniais atvejais, kur pagrindo ir sekmens konkretumo laipsniai yra skirtingi. Pvz., sprendimuose „paukščiai yra sparnuo-

ti“, „šikšnosparniai yra sparnuoti“ ir „drugiai yra sparnuoti“ pagrindas yra paimtas kaip konkreti visuma (vienybė) su visomis specifinėmis objekto ypatybėmis, o predikatas (sparnuotas) kaip atskira bendra savybė, nesiejant jos su konkrečia objekto prigimtimi. Kaip tik dėl to pagrindo ir sekmenų ryšys šiuose sprendimuose yra daugvienareikšmis. Kitaip yra tuo atveju, kai pagrindas yra, lyginant su sekmeniu, mažiau konkretesnis, būtent, kai pagrindas yra sudėtingas ir susidaro iš keleto sąlygų, bet, išreiškiant sprendimą, nurodomas kaip predikato pagrindas, tiksliai tam tikra šių sąlygų dalis. Pvz., jei sakoma „šitos malkos yra beržinės ir todėl labai kaitrios“, nepriduriant, kad malkos, be to, turi būti sausas ir nesupuvusios, tai predikatas nebus pakankamai pagrįstas. O kai tik pagrindas yra nepakankamas, tai ir regresyvinis neigiamas sekmenų ryšys su pagrindu netenka savo galios ir būtinumo, t. y. išnyksta tas požymis, kuris sąlygoja pažintinę (loginę) pagrindo ir sekmenų santykio reikšmę.

Bet reikia pažymėti, kad abudu šie koreliatyviški santykiai (progresyvinis ryšys teigiama ir regresyvinis neigiama prasme) valdo ir tuos vieninius sprendimus, kurie nustato faktišką objekto ir jo atributo ryšį, pvz., „jei šita figūra yra trikampis, tai neviena figūra, kuri nėra trikampis, nesutampa su šita figūra; jei ieškomas daiktas skiriasi nuo kitų daiktų požymiu a , tai nevienas daiktas, neturįs šio požymio a , negali būti ieškomuoju daiktu“. Tai aiškiai rodo, kad pagrindo ir sekmenų ryšys pasireiškia ir faktišku būtinumu, vadinasi, šis pastarasis taip pat priklauso nuo pakankamo pagrindo dėsnio.

Pagal tradicinę pažiūrą, pagrindo ir sekmenų ryšys apsprendžia tiksliai loginę sąlyginių sprendimų struktūrą ir tuo aiškiai skiria juos nuo kategorinių sprendimų. Bet nuodugnesnė šio klausimo analizė nepatvirtina tokios pažiūros: ir kategoriniuose sprendimuose subjekto ir predikato ryšys remiasi pagrindo ir sekmenų santykiu. Jei būtų ne taip, tai būtų neįmanoma bendruosius kategoriškus sprendimus paversti sąlyginiais arba, atvirkščiai, sąlyginiams sprendimams, išreiškiantiems bendrą realų ryšį tarp subjekto ir predikato, suteikti kategorinę formą. Šiais atvejais kategoriniai ir sąlyginiai sprendimai yra ekvivalentiški, nes išreiškia tą pačią dalykų padėtį, t. y. bendrą priklausomybės santykį tarp S (antecedento, pagrindo) ir P (konsekvento, sekmenų). Sąlyginė forma nesiderina su kategoriškąja vien tada, kai junginys „jei — tai“ išreiškia ne priklausomybės ryšio atitikimą tikrovei, o priskiria jam tiksliai tam tikros galimybės arba prielaidos reikšmę, kuri gali sutapti arba nesutapti su realybe. Todėl ir reikia skirti dvi sąlyginių sprendimų rūšis: *kategoriškus sąlyginius*, kurie yra ekvivalentiški su kategoriniais sprendimais, ir *hipotetiškus sąlyginius*, kurie modalumo atžvilgiu yra problemiški.

Pirmieji yra dažniausiai bendrieji arba tokie pavieniai sprendimai, kurie remiasi bendraisiais ir vartojami kaip jų atstovai (pavyzdžiai). Pastarieji (hipotetiškai kategoriški sprendimai) gali būti tiek bendrais, tiek ir pavieniais. Jų problemiškas, apskritai, paliečia tik jų atitikimą tikrovei, bet ne priklausomybės santykio būtinumą, net ir tais atvejais, kai mums iš anksto žinoma, kad padaryta prielaida yra klaidinga.

Paprastai, priešpastatant sąlyginius sprendimus kategoriniams, sprendžiamoji reikšmė skiriama tam, kad pirmuosiuose priklausomybės santykis susieja du sprendimus, o antruosiuose — dvi sąvokas. Bet kaip tik šitas skirtumas nėra esminis, nes, kaip matėme, išskleista bendro kategorinio sprendimo forma susidaro taip pat iš dviejų sprendimų: visi S yra P. Vadinasi, visi objektai, kurie yra S, yra ir P. Skirtumas vien toks, kad sąlyginiuose sprendimuose pagrindas yra išreikštas savarankišku sprendimu, o kategoriniuose jis glūdi subjekte kaip sudedamoji dalis. Vis dėlto sąlyginė forma iškelia vieną aplinkybę, kurios kategorinė forma tiesiog neišreiškia, bet kuri logiškai yra reikšminga. Kai mes išreiškiam bendrą sprendimą „visi S yra P“, sąlygine forma tvirtindami, kad jei tam tikros tikrovės srities objektas yra S, tai jis visuomet yra ir P, tai tuo pat nurodoma, kad mes esame perėję iš *faktiško* patyrimo į *galimo patyrimo* sferą, vadinasi, teigiame, kad bet koks galimas objektas, turįs požymių kompleksą S, turi ir požymį P. Kitaip sakant, mes pripažįstame, kad priklausomybės santykis tarp S ir P galioja ne tik mūsų faktiško patyrimo ribose, bet ir visur ir visuomet, kur pasikartoja tikrovėje (tiek realioje, tiek idealioje) tos pačios sąlygos (aplinkybių konfigūracijos).

Bet reikia pažymėti, kad skirtumas tarp kategorinės ir sąlyginės išreiškimo formos nėra tiktai gramatiškas, bet turi ir tam tikrą loginę reikšmę. Sąlyginė forma leidžia išreikšti tam tikrą mąstymo intenciją tiksliau ir pilniau negu kategorinė forma. Kai pagrindui atstovauja atskira (kad ir sudėtinė) sąvoka, jis imamas, pirmiausia, kaip minties vienybė. Sąlyginė forma, priešingai, išreiškia pagrindą sprendimu ir tuo iškelia bei išskiria tą jo momentą arba dalį, kuri kaip tik reikalinga išaiškinimo ir apsprendžia duotu atveju specifinį pagrindo ir sekmens ryšio ypatumą (pvz., jei trikampis yra stačiakampis, tai statinių kvadratų suma yra lygi įžambinės kvadratui; čia „trikampis“ — bendra, o „stačiakampis“ — specifinė sąlyga). Be to, sąlyginė forma yra daug lankstesnė už kategorinę, ji tinka ir tokiems atvejams, kurie, be esminių kalbinės išraiškos pakeitimų, nesileidžia įspraudžiami į kategorinę formą (pvz., jei lyja, dangus yra apsiniaukęs; jei šuo yra gyvulys, tai šuns galva yra gyvulio galva). Kategorinė forma yra visiškai lygiareikšmė (adekvatiška) su sąlygine forma tik tada, kai pagrindas ir sekmuo turi vieną bendrą struktūrinį elementą, pvz., tą patį subjektą: jei S yra P, tai S yra R, vadinasi, tas S, kuris yra P, yra ir R.

Iš to galima suprasti, kodėl ir mūsų laikų simbolinė logika — kiek ji naudojami šnekamąja kalba, — vartoja bendriems sprendimams (pasakymams išreikšti) beveik be išimties sąlyginę formą. Ji interpretuoja bendrus kategorinius sprendimus ta prasme, kad jie nustato tiktai bendrą loginį ryšį tarp S ir P, bet nieko nepasako apie tai, ar tas ryšys yra realus ar tik sąlygiškas. Todėl formaliu atžvilgiu skirtumas tarp kategoriškų sąlyginių ir hipotetiškų sąlyginių sprendimų nustoja reikšmės. Pats ryšys tarp pagrindo ir sekmens lieka taisyklingas, nepaisant to, ar pagrindas atitinka tikrovę, ar ne.

Pagaliau reikia nurodyti dar vieną svarbų sumetimą, dėl kurio mokslinis pažinimas, formuluodamas bendrus objektų dėsnius bei ryšius, duoda

pirmenybę sąlyginei sprendimų formai: ji labiau už kategorinę tinka mūsų pažinimo neužbaigtumui ir sąlygotumui išreikšti. Tik, apsiribojant statistikuoju pažinimo aspektu, t. y. įvertinant mokslo nustatytus bendrus teiginius jau pasiekto pažinimo ribose ir abstrahuojant tą tikrovės šalį, kuri dar nėra pažinta, tiksliai šiuo reliatyviu požiūriu galima tvirtinti, kad mūsų pažinimas yra visiškai adekvatiškas realiojo pasaulio atspindys. Bet iš tikrųjų pažinimas yra dinamiškas procesas, kuris, konkrečiai imamas, niekuomet nesibaigia ir nė vienu savo istorinio vystymosi momentu nesutampa visiškai su savo objektu. Pažinime visados glūdi tam tikras problemiškas. Iš kiekvienos problemos sprendimo išauga daugelis naujų problemų. Pažinimui žengiant pirmyn, kiekvieno bendro dėsnių formulavimas reikalauja dar tolesnio patikslinimo.

Bet jei yra taip, jei ir moksliniam pažinimui galima priskirti tik reliatyvų, sąlyginį teisingumą, jei jis tiksliai artėja prie absoliučios tiesos, bet niekuomet jos nepasiekia galutinai, tai mes negalime būti visiškai tikri, kad tie bendri teiginiai, kuriais remiasi mokslas, yra visais atžvilgiais pakankamai pagrįsti. Todėl pažinimo dinamiško aspekto požiūriu visos mokslinės teorijos yra šiek tiek hipotetiškos, ir jų tiksliai formulavimui labiausiai tinka sąlyginė sprendimų forma. Be to, reikia atsiminti, kad pažinimo hipotetiškumas ir problemiškas priklauso ne tik nuo pažįstančio subjekto — žmogaus prigimtinio ribotumo. Tą hipotetiškumą sąlygoja ir kita objektyvi priežastis, o tai yra pačios realios būties *dinamiškumas*. Viso, kas yra, nepalaujamas keitimasis paliečia ne tik atskirus konkrečius reiškinius bei daiktus, bet ir tuos bendrus ryšius ir dėsnius, kurie juos jungia. Apskritai, šie dėsnių galioja bei veikia tiksliai tam tikromis sąlygomis. O jeigu tos sąlygos pasikeičia, tai ir dėsningi tikrovės ryšiai įgyja kitą formą arba net užleidžia vietą kitiems dėsniams (pvz., pereinant iš makrofizikos į mikrofiziką). Iš to aiškėja: mąstymas gali pasiekti ir išlaikyti aukščiausią jam prieinamą adekvatiškumo laipsnį vien tuo atveju, jei jis vis iš naujo aktyviai prisiderina tiek prie paties objekto pasikeitimų, tiek ir prie besikeičiančių aplinkybių, kuriomis vyksta pažinimo procesas.

Šis mąstymo aktyvumas pasireiškia, pirmiausia, tuo, kaip mąstymas pertvarko ir apiformina jutiminio patyrimo duomenis, kad jie tiksliai atspindėtų tikrovę, t. y. jis pasireiškia analizės ir sintezės aktais, taip pat kaip ir abstrahavimo veiksmis, kurie iš konkrečių duomenų išskiria tai, kas bendra, ir įgalina nagrinėti šias bendrybes kaip savarankiškus objektus. Antra vertus, mąstymo veikla yra nukreipta ne tik į prieš jį stovintį objektą, bet ir į patį mąstymą. Juk mąstymas yra refleksyvus, jis nusimano priklausęs nuo žmogaus patirties ribotumo ir, nusimanydamas apie tai, randa būdų varžančiam jį būtinumui įveikti. Bet įsisąmonintas būtinumas yra laisvė. Mąstymas išsikovoja laisvę, pasijungdamas galimumo sferą ir tuo išplėsdamas savo akiratį bei galią už tiesioginio jutiminio patyrimo ribų. Tai nereikia, kad galimumas yra grynai subjektyvinė, mąstymo sukurta kategorija. Jis turi savo pagrindą pačioje objektyvioje realybėje ir yra tampriai susijęs su jos dinamizmu. Vadinas, tiksliai galimumui tarpininkaujant, mąstymas sugeba atrasti ir užfiksuoti tuos bendrus ir būtinus ryšius, kurie

apsprendžia tikrovės (tiek realiosios, tiek idealiosios) struktūrą. Šią tarpininkaujančią funkciją galimumo kategorija atlikinėja lygia dalimi, tiek esant praktiniam, tiek ir teoriniam pažinimui. Svarstydamas tas įvairias galimybes, kurios glūdi esamojoje situacijoje, žmogus išsiaiškina, kokių jos turėtų pasekmių, jei būtų realizuotos, ir pagal svarstymo rezultatą parenka tą veikimo būdą, kuriuo greičiausiai gali pasiekti numatytą tikslą.

Antra vertus, sugretindamas ir analizuodamas tiesioginius patyrimo ir praktikos duomenis, mąstymas pajėgia ir teorinio pažinimo srityje surasti tą faktų interpretaciją, kuri labiausiai atitinka tikrovę ir kartu leidžia atskleisti esamosios dalykų padėties arba įvykių eigos pakankamą pagrindą. Vadinasi, ir čionai, nustatant interpretaciją arba teoriją, aiškinančią bendrus faktų ryšius, įvyksta tam tikros galimybės parinkimo aktas, kuris nepriklauso nuo pažįstančio subjekto nuožiūros, bet turi objektyvų pagrindą. Bet, kaip jau minėjome, nevienos teorinės faktų interpretacijos negalima laikyti galutinai pagrįsta ta prasme, kad ji nesileidžia nei papildoma, nei pataisoma, nes neviena teorija, apimanti tam tikrą būties sferą, niekuomet visiškai nenustoja problemiško pobūdžio. Žinoma, tai neprieštarauja, kad kiekvienoje mokslinėje teorijoje glūdi absoliuti tiesa. „Istoriškai sąlyginė yra bet kuri ideologija, bet besąlygiška yra tai, kad kiekvieną mokslinę ideologiją (skirtingai, sakysime, nuo religinės) atitinka objektyvi tiesa, absoliuti gamta“¹⁰.

Bet galimumo kategorijos loginės reikšmės pažinimą apskritai ir ypač pažinimo pagrindą galima nušviesti dar iš kitos pusės, būtent, atkreipiant dėmesį į tai, kokios reikšmės pažinimo eigai turi tie sprendimai, kurie išreiškia tam tikrą galimybę arba prielaidą, t. y., kurie modalumo atžvilgiu yra *problemiški*. Šitai sprendimų klasei priklauso visų pirma visi hipotetiški sąlyginiai, o be to, ir disjunktyviškieji sprendimai, kuriuose jungtukas arba žymi griežtą alternatyvą. Disjunktyviškasis sprendimas formos atžvilgiu (S yra arba P, arba P₂, arba ...P_n) nėra problemiškas, nes jis kategoriškai tvirtina išvardintų galimų predikatų priešingumą (nesuderinamumą) ir jų visumos ribotumą. Bet, antra vertus, jis nustato tik kiekvieno atskiro predikato galimumą ir neišsprendžia klausimo, kuris iš jų tikrai priklauso subjektui. Prie disjunktyviškųjų sprendimų galima priskirti ir paprastą kategoriškąjį probleminį sprendimą „S, gal būt, yra P“, nes dėl kiekvienos galimybės alternatyviškumo jis yra neatskiriamas nuo neigiamo sprendimo „S, gal būt, yra ne—P“. O sujungdami teigimą su neigimu, mes ir gausim griežtą disjunkciją: „S yra (arba gali būti) arba P₁, arba ne—P“.

Kokią gi funkciją atlieka nurodyti sprendimai pažinimo procese, kurio tikslas yra išaiškinti tam tikrą faktą (dalykų padėtį) arba, logiškai kalbant, surasti tuos sprendimus, kurie sudarytų pakankamą atitinkamo

¹⁰ V. J. Leninas. Raštai, 14 t., 122 psl. Toks santykinės ir absoliutinės tiesos skyrimas yra tikrai tiek „neapibrėžtas“, kad sukliudytų mokslui pavirsti dogma bloga šio žodžio prasme, kažkuo negyvu, sustingusiu, bet jis tuo pačiu metu kaip tikrai yra „apibrėžtas“, kad ryžtingiausiai ir galutinai atsiribotų nuo fideizmo, agnosticizmo, nuo filosofinio idealizmo.

sprendimo pagrindą? Šitas procesas prasideda, konstatuojant tam tikrus faktus (pvz., atrastas lavonas, įvyko vagystė, susirgo žmogus ir pan.), kurie reikalingi išaiškinimo (pvz., kokia buvo žmogaus mirties arba jo susirgimo priežastis, kas yra vagystės kaltininkas ir t. t.). Kol informacijos apie nagrinėjamą faktą yra dar nepakankamos, reikia iš pradžių, remiantis įgytu patyrimu, nustatyti, kurių galimybių ribose turime ieškoti to fakto aiškinimo. Taigi, pirmas tyrinėjimo žingsnis išreiškiamas disjunktyviškuoju sprendimu (S yra arba P_1 , arba P_2 , arba ... P_n). Jis paruošia kelią sekančiam žingsniui, leidžiančiam atsakyti į klausimą, kuri iš numatytų galimybių atitinka tikrovę. Tam tikslui reikia kiekvieną tų galimybių atskirai išgvildenti ir išaiškinti, kokioms sąlygoms esant ji gali pavirsti realybe arba kokios pasekmės lydi jos realizavimą. Šios analizės rezultatus išreikšiamame atitinkamais hipotetiškais sprendimais (pvz., S yra P_1 , jei N yra O arba jei S yra P_2 , M yra T). Jie nurodo, kokia papildoma informacija dar reikalinga klausimui spręsti. Sulyginant visus surinktus duomenis, gaunamos tos kategoriškos premisos, kurios, sujungtos su atitinkamais hipotetiškais sprendimais, atsako į klausimą, kurios galimybės atkrinta ir kurios derinasi su nustatyta dalykų padėtimi. Galutinė išvada, kuria baigiasi tiriamojo reiškinio aiškinimas, yra arba apodiktiška (būtina), arba tikėtina, atsižvelgiant į tai, ar sukauptų faktų medžiagos pakanka ar nepakanka **jai pagrįsti**.

Visa tai **rodyte** rodo, kad disjunktyviškieji ir hipotetiškieji sprendimai **sudaro** būtinus pažinimo eigos etapus, kitaip sakant, pažinimas gali pradėti aiškinti tikrovės reiškinius, tiktai galimumo kategorijai tarpininkaujant. O **loginiu** požiūriu fakto aiškinimas reiškia jo faktišką buvimą paversti **loginiu** būtinumu, surasti išreiškiančiam faktą teiginiui pakankamą pagrindą.

Bet metodinė galimumo kategorijos reikšmė pagrindo ir sėkmens būtinumo ryšio pažinimui pasireiškia ne tik tuo, kad ji leidžia mąstymui atskleisti tas galimybes, kurios slypi tiesioginiuose patyrimo ir praktikos duomenyse. Tas **reliatyvus** savarankiškumas, kurio mąstymas pasiekia, nagrinėdamas galimumo sferą, įgalina jį padaryti savo objektu ir tokias galimybes, kurios tikrovėje nerealizuojamos arba net nesiderina su jos bendra struktūra. Išskirdami tai, kas tikrovės reiškiniams ir daiktams yra bendra, mąstymo analizės ir abstrakcijos aktai paverčia šias bendrybes savarankiškais minties objektais, kuriuos sintezės aktai gali įvairiais būdais jungti su kitomis bendrybėmis. Iš to galima suprasti

1) kodėl kartais teorija aplenkia praktiką, t. y. kodėl mąstymas gali sukurti tokius teorinius modelius, kurie nesiremia tiesioginiais patyrimo duomenimis ir vis dėlto — kaip parodo paskesnis patikrinimas — tiksliai atvaizduoja tam tikras tikrovės puses;

2) kodėl mąstymas gali sudaryti sprendimus arba sąvokas, kurios sujungia nesuderinamus arba prieštaraujančius požymius (pvz., apvalus kvadratas, idealistinis materializmas);

3) kodėl mokslinis pažinimas plačiai ir sėkmingai naudojasi idealiųjų arba idealizuotųjų objektų sąvokomis arba schemomis.

Tai yra tokios objektų schemos, kurių mes gryna forma neaptinkam realybėje, bet prie kurių tam tikros tikrovės srities objektai šiek tiek artėja. Šioms idealiosioms schemoms priklauso, pvz., tokios sąvokos, kaip geometrijoje taško, linijos, paviršiaus, skritulio ir kt., fizikoje — absoliučiai juodojo arba absoliučiai kietojo kūno, tolydinio judesio sąvokos ir pan.

Visas nurodytas schemas-modelius ir idealizuotas sąvokas mąstymas sudaro, nesiremdamas tiesioginio patyrimo duomenimis. Vis dėlto jos mokslo vystymuisi yra labai reikšmingos¹¹. Scheminiai modeliai plačiai vartojami tiek matematikoje, tiek ir aiškinant sudėtingų cheminių ir fizinių reiškinių struktūrą. Būtų, be abejo, klaidinga tvirtinti, kad šie modeliai neturi jokio ryšio su patyrimu. Tòkiu atveju jie būtų tušti prasimanymai. Jie pasižymi vien ta ypatybe, kad jų ryšys su realybe yra netiesioginis, gaunamas ne iš pačių tiriamųjų objektų analizės, o paremiamas arba analogija su kitos srities reiškinių struktūra (pvz., Boro atomo struktūros modelis), arba tokių plačiu apibendrinimu, kuris abstrahuoja specifines tiriamųjų reiškinių ypatybes ir gali būti taikomas ir kitiems tikrovės objektams (pvz., konfigūracinė erdvė). Apibūdindamas, kaip protinis pažinimas traktuoja objektą, Leninas pabrėžia, kad jis yra sudėtingas ir visuomet šiek tiek nutolsta nuo gyvenimo. Bet kaip tik šis nutolimas turi ir pozityvios reikšmės: jis rodo, kad bendrybių negalima pažinti, nedalyvaujant fantazijai. „Nes ir paprasčiausiame apibendrinime, elementariausioje bendroje idėjoje („stalas“ aplamai) *yra* tam tikra dalelė **fantazijos**..., absurdiška neigti fantazijos vaidmenį ir griežčiausiame moksle“¹². Glaudus abstraktaus mąstymo ryšys su fantazija ypač ryškėja, sudarant scheminius modelius. Besivystydamas ir sąmonėdamas mąstymas įgyja tam tikrą kūrybinį pajėgumą: nukrypdamas į galimumo sferą, jis taip išplečia savo akiratį, kad jam atsiskleidžia bendrą dėsningą tikrovės struktūrą.

Panašiai yra ir su idealizuotų objektų sąvokomis, kurios irgi yra saviti abstraktūs mąstymo kūriniai. Izoliuodamas tam tikras realiųjų objektų savybes arba ryšius, mąstymas iškelia aikštėn jų dėsningumo „grynąją formą“, t. y. tą formą, kuria tos savybės arba ryšiai pasireikštų, jei jų veikimo nenustelbtų arba nepakeistų kiti faktoriai, su kuriais jie yra susiję realybėje. Šios sąvokos leidžia mąstymui išnarplioti sudėtingus priežastinius ir funkcijinius ryšius ir aiškinti juos kaip elementarių ryšių sąveikos arba tarpusavio santykių išdavus.

Iš pažintinės galimumo kategorijos reikšmės aiškėja ir ta funkcija, kurią mąstant gali atlikti prieštaringi sprendimai ir sąvokos. Kiek mąstymas yra refleksyvus ir sąmoningai naudojasi galimumo kategorija, jis turi įsisąmoninti ir galimumo ribas, jo neigiamas sąlygas, t. y. tai, kas negalima. Bet negalimumas yra neigiamas būtinumas. Ko negali būti, to būtinai nėra. Tiesa, riba, skirianti galimumą nuo negalimumo, nėra visiškai pastovi ir neturi absoliučios reikšmės. Tai, kas atrodo negalima esamomis aplinkybėmis, gali pavirsti realia galimybe, pasiekus aukštesnių mokslinio

¹¹ Šiam klausimui smulkiau nušviesti reikėtų atskiro straipsnio. Mes jį paliesim tik tiek, kiek jis susijęs su pagrindine mūsų analizės tema.

¹² В. И. Ленин. Соч., т. 38, стр. 370.

pažinimo pakopų (pvz., televizija, atomų suskaldymas ir kt.). Tačiau, kadangi realus pasaulis turi tam tikrą apibrėžtą, nors ir besikeičiančią struktūrą, tai skirtumas tarp galimumo ir negalimumo visuomet išlaiko savo objektyvią reikšmę.

Taigi, trumpai suglaudę mūsų analizės rezultatus, mes galim juos taip suformuluoti: nagrinėjant dinamišką pažinimo aspektą (kaip tebevykstantį tyrinėjimą), iškyla ypatinga galimumo kategorijos reikšmė loginiam pažinimo vystymuisi. Galimumas nubrėžia tą kelią, kuris veda nuo faktiško būtinumo suvokimo į nusimanymą apie vidinį bendrų dėsnių būtinumą (teigiama ir neigiama prasme). Antra vertus, tie bendri dėsningi ryšiai, kurie valdo konkrečius tikrovės reiškinius, sudaro pagrindines šių pastarųjų galimumo ir aiškinimo sąlygas. O aiškinti realybės faktus — tai reiškia surasti jų pakankamą pagrindą. Todėl galimumas kaip konstitutyviniis momentas, įeina į loginę mąstymo struktūrą tokiu laipsniu, kiek jis priklauso pakankamo pagrindo dėsniui¹³.

К ВОПРОСУ О ЗАКОНЕ ДОСТАТОЧНОГО ОСНОВАНИЯ

В. СЕЗЕМАН

Резюме

1) В отличие от традиционного понимания закона достаточного основания, которое связывает его только с умозаключением и доказательством и считает его принципом, удостоверяющим формальную истинность (правильность) выводов, автор приписывает ему более широкое значение, признавая его законом, определяющим не только правильность, но и истинность мышления, т. е. его соответствие познаваемому предмету (объективной действительности). Такое расширенное понимание закона достаточного основания оправдывается тем, что истинность вывода зависит не только от его правильности, но и от истинности посылок, т. е. в конечном итоге от тех последних далее невыводимых посылок, которые укоренены в непосредственном созерцании и в практике человека.

2) Это понимание закона достаточного основания устанавливает внутреннюю связь логики с гносеологией, раскрывает необходимую связь мышления с чувственным познанием и распространяет его значимость и на остальные формы мышления (суждения и понятия).

3) Вместе с тем закон достаточного основания неразрывно связан с рефлексивностью мышления и самой логики, чем и обусловлено методологическое значение логики для научного знания.

4) Связь субъекта и предиката в суждении в логическом аспекте есть связь основания и следствия, которая на различных этапах познания проявляется или как связь фактически необходимая, или как внут-

¹³Iki šiol mes nagrinėjom modalumo kategorijų ryšį su šiuo dėsniu tik sprendimo teorijos ribose. Bet visapusiškai jis atsiskleidžia protavimuose ir įrodinėjimuose. Tai ir bus tolesnės mūsų analizės tema.

ренно-необходимая (закономерная). В последнем случае это — общая связь двух предикатов, определяющих предмет суждения. Она может быть истолкована как со стороны объема, так и со стороны содержания. От степени однозначности или многозначности этой связи зависит и познавательная сила суждений.

5) Связь основания и следствия и различные ее формы определяют логический строй всех видов суждений.

6) Особое познавательное значение гипотетических суждений заключается в том, что в них находит выражение динамический аспект познания, т. е. тот факт, что эмпирически познание никогда не завершено и не достигает полного совпадения с предметом. Но, сознавая в силу своей рефлексивности ограниченность опыта, на **который оно опирается**, мышление приобретает известную свободу, **позволяющую ему овладеть** сферой возможного и тем расширить свой кругозор.

7) Познавательное значение категории возможности ~~проявляется~~ в той роли, которую играют проблематические суждения в процессе познания, прокладывая путь к раскрытию ~~внутренней необходимости~~, а вместе с тем и достаточного основания познаваемых ~~явлений действительности~~. Возможность составляет поэтому необходимый конститутивный момент в логической структуре мышления, подчиненного закону достаточного основания.
